КНИГАРЬ

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ТОВАРИСТВО „ЧАС" У КИЇВІ

1919.

ЧИСЛО 27. Ц. 10 КАРБ. ЛИСТОПАД.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Сільський Господарь

двохтижневий часопис сільсько-господарської кооперації.

Умови передплати: на рік — 24 карб., на півріччя—12 карб., окреме число 5 грив.

Адреса: Київ. Прорізна 19. „Централ".

Редагує Комісія.

„Кооперативний Кредит"

(„КОМАШНЯ")

щотижневик кредитової кооперації

Передплата на рік—25 карб., на 1/2 року —13 карб.

Адреса: Київ, Володимирська 30.

Зав. ред. *Ів. Прихожєнко.*

Вільна Українська Школа

загально-педагогичний журнал.

Видає Всеукраїнська учительська Спілка.

Передплата на 1918—1919 рік 35 карб., перше півріччя 16 карб.; друге 20 карб.

Адреса: Київ. Іринінська 4, тел. 31-77.

Редагує Комітет.

„ОСВІТА"

Двохтижневий педагогичний журнал Подільської Губерської Народньої Управи.

Рік видання перший.

Адреса: Кам'янець-Подільський, Губерська Народня Управа, відділ позашкільної освіти.

Літературно-Науковий Вістник

український місяшник літератури, науки й громадського життя.

Редакція і контора: **Київ, В.-Підвальна № 36, пом. 8.** Телефон 60—27.

Умови передплата на 1919 рік: **поки що треба надсилати 30 карб.**

Ред. М. *Івченко.*

„УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ"

місяшний орган Центрального Українського Кооперативного Комітету.

(Рік видання II-й).

З огляду на дорожнечу паперу й робітничих рук передплата остаточно не встановлена; поки що треба присилати на рік 75 карб., на пів-року 40 карб., а для трудової інтеліґенції на рік 50 карб. і 25 карб. на пів-року.

Адреса Ред. і контори: Київ, В. Васильк. 14.

Незабаром вийде І-й випуск

„Труди Метеорольогичної Секції С.-Г. Вченого Комітета України"

„ТРУДИ" мають виходити що два місяця й обслуговуючи Секцію, також мають до часу заміпити собою періодичний метеорольогичний часопис, потреба в якому гостро почуваєтся.

Ціна випуску встановлюється в кожному окремому разі.

Замісць передплати приймається аванс в розмірі 40 гривень до кінця року.

Спостережникам станцій, кореспондентам Секції—на особливо льготних умовах.

Адреса: Київ, В. Володимирська 19. Метеор. Секція С.-Г. Вч. К.

Редагує Колегія.

УКРАЇНА

науковий журнал українознавства.

Орган укр. Наукового Товариства у Київі.

Адреса: Київ, В.-Підвальна 36, кв. 8.

Зміст 27-го ч. „Книгаря". *В. Романовський.* **Куліш і його праці по історії України.**—*П. Смуток.* **Про чистоту мови.**—*А. Бем.* **З теоретичних питань бібліографії.**—*В. Міяковський.* **З історії української книжки.**—**Огляди преси:** Російський місячник на українськім ґрунті.—**Критика і бібліографія.** Одділи: I. Історія письменства і критика.—II. Публіцистика.— III. Економика і соціологія.—IV. Красне письменство.—V. Видання для дітей.—VI. Популярно-наукові видання.—VII. Сільське господарство.—VIII. Поезії.—IX. Театр і п'єси.—**Некролог:** *Р—л.* З. К. Левицька.—**Видавнича хроника.**—**Літературне життя** (звістки та чутки).—**Нові книжки** (1426—1450). **Оповістки.**

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Книгарь

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Київ. Рік видання третій. **Листопад, 1919 р.** **Число 27.** Виходить що-місяця.

Куліш і його праці по історії України.

Стаття В. Романовського.

На ниві української історіографії Куліш виступав і як збірач та видавець джерел історичних, і як корисний популяризатор, і як дослідник, з широким світоглядом та ерудицією справжнього історика.

Ще за молодих років з захопленням працював Куліш над збіранням пам'яток старовини. Він збірав не тільки історичні легенди та перекази про козацькі часи, але й письменні пам'ятки української історії, котрі друкувалися потім при його допомозі. Куліш зразу оцінив всю вагу й значіння так званих „козацьких літописів" і допомагав при виданню цих літописів О. М. Бодянському (в „Чтеніяхъ Московскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ" було надруковано літопис Самовидця) і Білозерському (Южно-рус. лѣтописи т. I). Своїм критичним чуттям Куліш зразу ж відчув, що знаменита „Історія Русов" не есть таке джерело, з якого можна користуватись без пильної перевірки її відомостів. Ще в 1846 році Куліш ставив такі джерела, як літопис Самовидця, вище за „Історію Русов", тоді як инші поважні дослідники, як Погодин, Максимович, Бодянський і др., вважали цю „історію" першорядним історичним джерелом, авторство якої приписували архієпископу Кониському. Тільки пізніще Максимович, Погодин, Костомаров та инш. почали критично ставитися до „Історії Русов".

З початку 60-х років XIX в. Куліш починає свої праці над виданням „актовъ, относящихся къ исторіи Южной и Западной Россіи", при чому тут праця його йд під головним проводом Костомарова, але участь його в виданню III й IV т. т. цих актів була дуже значною, як показав це Карпов виписками з протоколів засіданеь Археографичної Комісії [1]).

В цей же час Куліш запропонував Археографичній Комісії видати літопис Лукомського і збірку актів, що відносяться до часів перед повстанням Хмельницького— це все мало скласти том біля 4-х аркушів друку і було ухвалено Комісією, але чомусь видання не було здійснено. Тим часом праці Куліша над історією України продовжувалися і матеріял збірався. Цей матеріял Куліш потім видрукував під назвою „Матеріалы къ исторіи возсоединенія Руси" т. I. Це цінна збірка історичних джерел, що зберігаються в Московському „Архивѣ Иностранныхъ Дѣлъ" і в бібліотеці Красинських в Варшаві. Сюди увійшло в між иншим так званий „Боркулабовський літопис"—дуже важливе джерело для історії України, Білоруси, а також і Московської держави для XVI і початка XVII в. в. Крім цього збірника Куліш також склав і другий том матеріялів, але цей том так і лишився невидрукованим, хоч в нього увійшли незвичайно цінні пам'ятки для історії козаччини початку XVII в. Тільки вже

[1]) Карповъ. Въ защиту Б. Хмельницкаго, ст. 81—83.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

в цьому році Українська Академія Наук ухвалила надрукувати цей другий том матеріялів.

Як популяризатор історичних знаннів, Куліш також зробив чимало. Ще в 1846 році він умістив в журналі „Звѣздочка" „Повѣсть объ украинскомъ народѣ", де між иншим проводилася думка, що Україна могла б зробитися незалежною, коли б не зрада українського шляхетства і не вплив централістичної Москви. Ця думка, хоч і не висловлена одверто, була причиною того, що Кулішеві інкриміновано було сепаратистичні наміри і покарано засланням та забороною служити в міністерстві освіти.

Друга теж популярна праця Куліша по історії України була вміщена в „Народному Чтеніи" за 1859—1860 р.р. під назвою „Повѣсть о Южной Руси". В слідуючому році Куліш містить „Історію України одъ найдавніщихъ часівъ", котру викладає вкраїнською мовою, щоб довести, що мова ця придатна і до викладу таких поважних речей, як наукова історія. Ця праця Куліша служить ніби-то переходовим етапом до його чисто вже наукових історичних праць. В 1868 році в галицькому часопису „Правда" Куліш друкує свою першу поважну наукову працю під назвою: „Перший період козацтва до ворогування з ляхами". Ця праця на свій час була видатним явищем в українській історіографії, але якось лишилася непомітною через малу поширеність журналу. Цей свій начерк Куліш переробив потім у велику працю, котру назвав „Исторіей возсоединенія Руси".

В цій історії Куліш накреслив, як і сам він це визнав, лише „набросокъ того, какъ должна быть написана исторія его родины". Але і цей „набросокъ" був широкою картиною історичного життя. Куліш перший в україно-руській історіографії змалював козаччину на фоні економичних і соціяльних відносин в Польській державі, перший почав одкидати ріжні легенди, котрими була оздоблена українська історія, перший став на цілком критичний ґрунт при вивченню рідної історії. Останнє він зробив остільки широко, остільки захопився взагалі „низверженням кумирів", що скоро і в своїх історичних працях, як і в громадських переконаннях, дійшов до геркулесових стовпів. Але це не зменшує його значіння. Ще Костомаров в 1877 році так оцінив перший том Кулішевої „Исторіи возсоединенія": „Надобно сказать по истинѣ, что его первый томъ составляетъ такое превосходное сочиненіе по исторіи южнорусскаго края, съ которымъ какъ по таланту автора, такъ и по способу обработки и по вѣрности взглядовъ, едва ли какое другое можетъ соперничать" [2]).

Але таким же цінним вкладом в українську історіографію можна лічити не тільки перший том історії „возсоединенія". Навіть що до ганьби козаччини і непомірних похвал польській культурі, то і другий том можна рахувати дуже поміркованим. Тогочасне українське суспільство не стільки здібне було оцінити вартість історичних Кулішевих дослідів, скільки ремствувало на недоречне і прикре обкидання брудом музи Шевченка, якого допустився Куліш в другому томі історії, і на негативне відношення до козаччини та де-яких історичних героїв. Сам Куліш, випускаючи „Матеріалы къ исторіи возсоединенія" т. І, говорить, що перші два томи історії написані ним ще без відповідного об'єктивізму. „Я сознаюсь откровенно, каже Куліш, что въ первыхъ двухъ томахъ „Исторіи возсоединенія Руси" не могъ еще быть свободенъ отъ ходячихъ у насъ понятій о польско-русской старинѣ". І далі: „для меня было бы истиннымъ благополучіемъ дожить до второго изданія этихъ двухъ томовъ, *чтобы многое въ нихъ передѣлать* и тѣмъ пріостановить тотъ вредъ, который они причиняютъ людямъ, мало свѣдущимъ въ предметѣ моихъ изученій" [3]).

І дійсно, в другому томі „Исторіи возсоединенія" ми зустрічаємо ще цілком об'єктивну оцінку і історичних подій і діяльности козаччини. Щоб не бути голословним, наведу кілька тому прикладів. Говорячи про вбивство королівського посланця козаками, Куліш висловлюється так: „Фактъ утопленія въ Днѣпрѣ королевскаго посла выражаетъ не дикій разгулъ козацкой вольницы, какъ обыкновенно пишутъ о козакахъ, а дикое отчаяніе людей, которые и за порогами не находили пристанища, которые не имѣли права на самосудъ и самоуправленіе даже у самой пасти чудовища, пожиравшаго ихъ братій ежегодно, ежемѣсячно, даже можно сказать, ежедневно" [4]). Як далеко це від думок, висловлених хоча б в статті „Козаки въ отношеніи къ государству и обществу"! (Рус. Архивъ. 1877. VI). Або його оцінка Косинського. „Такъ погибъ, пише Куліш, малоизвѣстный, но достопамятний человѣкъ, начинатель

[2]) Костомаровъ. Собр. соч. т. XIV. 89 стор.
[3]) „Матер. къ истор. возсоедин." I, X—XI.
[4]) Кулишъ. Истор. возсоедин., т. II, ст. 3.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

кровавого дѣла, которое можно было бы назвать разбоемъ, если бы этотъ разбой не защитилъ русскаго народа отъ тѣхъ, которыхъ заповѣдано намъ бояться больше, чѣмъ убивающихъ тѣло“ .... „открытіемъ столѣтней борьбы съ польско - русскою шляхтою, онъ воспрепятствовалъ распространенію анти - культурныхъ началъ въ нашей отрозненной Руси; а это дѣло не маловажное...“ (там же, стор. 55). Ще цікавіша характеристика взаємних відносин козаків і поляків під час війни Жолкевського з Наливайком. „Не разумѣли Вишневецкіе, пише Куліш, что кто хочетъ захватить себѣ все и не дать меньшимъ братьямъ ничего, тотъ „приложися скотомъ несмысленнымъ и уподобися имъ“. „Иначе думали тѣ, которые во имя высшей культуры, гнали родныхъ дѣтей русской земли въ половецкія степи. Имъ грезилась безсмертная слава въ потомствѣ; имъ грезилось обезпеченіе наслѣдниковъ своихъ вовѣки и вѣки. Вышло напротивъ: *слава досталась* въ удѣлъ безславнымъ, а земля безземельнымъ“ (там же, стор. 133). В иншому місці Куліш зве козаків „героями равноправности“ (ib. 117 ст.).

Мені здається, цих виписок досить, щоб довести, що Куліш і в другому томі своєї „Исторіи возсоединенія“ не був таким же безоглядним хулітелем нашої старовини, яким він став пізніше,—особливо в „Исторіи отпаденія Малороссіи отъ Польши“.

Правда, він в другому томі вже гостро висловився і про Шевченка і про Б. Хмельницького (примітки на стор. 24 і 143). Але ці думки про двох діячів—сучасника Куліша і діяча давнього минулого—не випливають, так би мовити, з одного й того ж джерела. Як встановлено дослідниками, Куліш з 1860-х років переживає тяжку душевну кризу. Він хоче підкреслити свою лояльність до російського правительства, пильно переглядає свої українські переконання, хоче відокремитись від політичних своїх приятелів і замкнутись в межах культурної роботи. Наслідком таких настроїв була гостра критична оцінка діяльности Шевченка, Драгоманова та инших діячів; оцінка, яку пізніше Куліш сам вважав „плодомъ болѣзненной раздражительности“. Инше діло критичні погляди Куліша на давнє минуле нашого народу.

Ще в 1861 році, подаючи в „Основі“ свою „Исторію Украіни одъ найдавніщихъ часівъ“, Куліш писав: „Піднявшись исторію України написати, мушу я догодити землякам, котрі Україну свою кохають і шанують. Що ж, як не ту вони в мене старовину побачять, котору звикли в себе по книжках виображати? Звикли в нас на історію України крізь наше козацтво споглядати і круг козацтва все рідне дієписання обертати. Тим часом козацтво було тільки буйним цвітом, а иноді і колючим бодяком серед нашого дикого степу“ („Основа“, 1861. Сентябрь, 81 стор.).

В історії „першого періоду козацтва“ Куліш цілком свідомо порива з ідеалізацією козаччини, а в першому і другому томах „Історіи возсоединенія“ критика, а иноді й гіпер-критика, вже переважає над всякою ідеалізацією минувшини. В цій критиці найбільша заслуга Куліша: завдяки именно цій рисі, праці Куліша-історика цінні й досі, хоч його трактовка де-яких питаннів иноді і не була принята пізнішими дослідниками.

До 70-х років минулого століття в україно-руській історіографії не було скільки-небудь повного і докладного досліду по історії козаччини, особливо досліду критичного. Першими натяками на критичні праці з цієї епохи були праці Костомарова, Соловйова, Максимовича—особливо останнього. Але історіографія не була ще в силі ні опанувати матеріялом в його безмежній глибині, ані збудувати таку історичну теорію, котра б охопила вповні історичний процес України і поставила б на належне місце козацтво, як головнішу прикмету українського побуту найбільш барвистого періоду життя українського народу. Першу спробу дати именно таку теорію зробив В. Б. Антонович, який в 1863 році випустив свій дослід про початки козаччини (Архивъ Юго-Западной Россіи, часть III, т. I).

Ця спроба була зроблена на основі теорій старо-руського громадського життя, при чому автор ставив козацтво в безпосередній звязок з общинним побутом Старої Руси. Община—це місцевий слов'янський елемент, тоді як князівська влада і „дружина“ князя — елементи чужородні. Після татарського нападу політичне життя і його фактори (князь і дружина) переходять на Захід, а Подніпровье лишається само по собі з своїми общинами, з їх своерідним життям. Під владою Литви цей порядок—порядок місцевої общинної автономії—закріпився й поширився, бо общинникам дозволено було користуватися давніми вічовими звичаями, а дружинно-князівський елемент був пригнічений Литвою і почасти загинув, а почасти емігрував на північний схід.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

В землях західних решта боярського елєменту, одержавши права польської шляхти, пригнітила общинників, але на схід від Волині і в південному Поділлю общини окріпли через те, що власними силами боролися з степовими ворогами. Потроху і шляхта почала прибувати в ці вільні місця; наприкінці XV і початку XVI в. і князі—вища урядова верства—заводять стосунки з общинниками козаками. Цей общинний устрій козацтва під владою князів литовських Гедиминовичів входить в повну силу вже в XV в., навіть на початку цього століття. Ось головні риси погляду Антоновича. Не важко помітити всю штучність цього погляду на початки козаччини; коли додати ще чималий вплив „Исторіа Русов“, що виразно помічається в тті Антоновича, то стане ясною необґрунтованість тверджень автора. І ця необґрунтованість під впливом критичних обставин головним чином М. О. Максимовича, увагу якого вона також привернула такою ясною для В. Б. Антоновича, що він в пізніших своїх працях значно щоне змінив свої погляди на початки козаччини, але це трапилося вже після виходу Кулішевих історичних праць.

Майже через десять літ з'являється друга спроба широкого освітлення козацького періоду історичного життя України—це праця Куліша: „Исторія возсоединенія Руси“, котра по словам автора есть „вмѣстѣ съ тѣмъ и исторія края отъ начала его отдѣльнаго существованія“ [5]).

Перше, що в цій праці вражає, це іменно бажання цілком критично, не спиняючись перед повним розривом з традиційними поглядами, поставитися до історичних подій, або тих чи инших історичних діячів. В цьому розумінні Куліш однаковий, як в своїх перших творах по історії України, так і в працях пізніших; ріжниця тільки та, що в останніх цей критицізм переходить допустимі межи і обертається вже і проти історичної правди і проти самого автора. За прикладами не далеко ходити. Куліш цілком слушно підмітив побутовий бік козаччини, цілком правдиво змалював козаччину на фоні соціяльних відносин, перший дав правдивий образ таких діячів, як кн. Константин Острожський, якого життєпис до Куліша писався на підставі панегіричних творів сучасників. Куліш перший в українській історіографії звернув увагу на економичні відносини і сміливо натякнув на те, що в боротьбі уніятів і православних був ґрунт матеріяльних інтересів, з котрим обидві суперечні сторони крилися від широкого світу.

Козаків Куліш змалював без ідеалізації і між иншим перший встановив, так би мовити, факт релігійного индиферентизму козаків. Релігійні мотиви серед козацтва починають грати ролю тільки з XVII в.—і ось цей зріст козацької програми і утворення ідеологичної основи боротьби з поляками—слушно підкреслені Кулішем. Куліш між иншим віддавав перевагу, цінував вище—міщанство, ніж козацтво. Він вважав, що міщанство в боротьбі за віру і національність грало більшу ролю і досягло більшого, ніж козацтво. І ця талановита інтуіція Куліша потверджується всіма пізнішими дослідами.

Які ж нові, незвичні та свіжі були ці погляди для нашого громадянства! І як мало їх, невважаючи на те, оцінили! Багато де-чого спричинилося до того, тут мали значіння і вибрики Кулішеві проти Шевченка, і його росходження з приятелями, і служба в Польщі і т. д. і т. д. Зрештою Куліша, як історика, наше широке громадянство не знає. Але тепер, в соті роковини народження, коли громадянство живе иншими настроями, годиться вшанувати пам'ять Куліша, спогадавши без злости і роздратовання і його заслуги на полі рідної історіографії.

[5]) Кулишъ. Исторія возсоединенія т. I, стор. 3.

Про чистоту мови.

Стаття П. Смутка.

„...Англійскій языкъ самъ по себѣ, а хахлацкій—самъ по себѣ. Хорошъ этотъ послѣдній настолько, насколько хорошо всякое твореніе Божье, неискаженное, не обезчещенное чужеземщиной, не запятнанное позоромъ отверженія отъ самого себя; онъ воленъ и не приклоненъ къ изнасилованію, какъ левъ въ аравійской пустынѣ и мышь въ своемъ подпольѣ; онъ чистъ, какъ чиста вода, брызжущая въ живомъ родникѣ, еще не проглоченная пастью человѣческой...; онъ—языкъ самобытный, хотя не-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

образованный, языкъ цѣломудренный, дѣвственный, не растлѣнный еще и не зараженный французскою и аглицкою болѣзнью,—языкъ той страны, о которой еще и теперь, забывшись, народъ наивно отзывается: нема свободы, якъ на Украинѣ, забывая, что надо говорить: нема свободы и на Украинѣ...“

Так колись (1854 р.), в передмові до рукописного збірника українських поезій, характеризував українську мову Данило Мордовець, в властивім йому блазенськім тоні порівнюючи її з російською та иншими „образованими“ мовами. Це була на той час щира похвала і правдива характеристика тодішньої української літературної мови, бо бралась вона тільки з джерел народньої творчости і вживалась тільки для служби перед вівтарем творчости художньої. А по-за цею службою українські письменники дивились на народню мову з побожністю, як на святощ, і свої дифірамби їй писали, як бачимо... російською мовою. Обережно пробував Куліш вливати в форми народньої мови популярно-історичний зміст, але й ці спроби його нагадували своїм стилем урочисті церковні казання. Про буденну, чорну роботу для мови на службі всім потребам національного життя тоді й не помишляли, або помишляли чисто абстрактно й академично.

В Галичині таку службу народня мова відбувала з самого початку національного відродження, і через те вона там здавна поволі приматурилась до публічного вжитку та до потреб школи, науки, преси. Але, підлягаючи місцевим обставинам, розвіток галицько-української літературної мови йшов під польським та німецьким впливами, які виразно відбились на її структурі. У нас, за довгий період цензурних заборон, літературна мова розвивалась тільки в тій мірі, в якій цьому могла сприяти індивідуальна участь окремих письменників в закордонній пресі, та їх праця над нечисленними тоді популярно-науковими писаннями. Замість польсько-німецького впливу, мова України відчувала сильний натиск елементів російської мови і не могла вберегтись від їх засвоєння як в лексиці, так і в синтаксису,—ба навіть в граматичних формах (вживання причасників).

Перша революція широко відкрила українському слову двері до публіцистики й науки, але з того часу воно й почало тратити репутацію „чистого, непорочного Божого твору“. Вдовольняючи в щоденній роботі конечну потребу збільшення лексичного матеріялу, відповідно новим культурно-політичним умовам, українська інтелігенція тодішнього покоління переважно брала той матеріял з готових запасів галицького виробу і добре таки засмітила „живе джерело“ народньої мови „пропозиціями“, „продукціями“, „комунікаціями“ і иншими подібними словотворами, особливо досадними для уха українців російського виховання, бо в російській мові ці самі розуміння вилились в органичну, незапозичену форму. На галицький штиб творились абстрактні слововирази, яких недостача в живій мові теж найбільше відчувалась на російській Україні, де лиш тепер абстрактна думка почала орудувати новим для неї українським словесним знаряддям. Сяк-так, не без труднощів і досить гострих суперечок в письменських верствах,—пригадайте похід Ів. Левицького-Нечуя проти мови українських журналістів—ця колотнеча врешті уляглась і заспокоїлась; літературна та наукова праця йшла своєю дорогою, і українська інтелігенція якось мирилась з дефектами своєї мови. Тільки для широкого загалу громадянства, не втягнутого в вир українського руху і сполученого ідейно з російською пресою, українська літературна мова того часу все здавалась як не витвором „австрійської інтриги“, то, в кращім разі, „мовою Грушецкого“, незрозумілою, мовляв, людям українського походження, особливо неосвіченому селянству.

Революція 1917 р. знов скаламутила течію повільного розвитку нашої літературної мови. Нові елементи, що раптом увійшли в національне життя,—українська школа та українська державність—поставили мові одразу такі високі вимоги, на задоволення яких вже не вистачало ні галицької продукції, ні матеріялів нашого письменства. Гарячкова робота, що провадилась по канцеляріях державних інституцій, давала незрідка чудернацькі зразки українського стилю і мови. Утворення нового законодавства і біжучої літератури адміністративних роспоряджень, наспіх зроблені переклади старих російських законів, величезна продукція шкільної літератури, пристосування української мови, як офіціяльної, до зверхніх побутових форм, до справ техники і промислу,—все це вілляло в „живі джерела“ нашої мови стільки сумнівного, непевного, чужого, незвичайного матеріялу, що переварити його в короткий час не спромоглась-би і більш розвинута, окультурена мова, ніж українська. І доти не усталена як слід, наша літературна мова розхиталась у своїх основах, а в зразках офіці-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

яльного вжитку виглядала хисткою й кострубатою, як вулиця після землетрусу.

В нормальних умовах процес перетравлення тих елементів, якими регулярно годується організм живої мови, відбувся-б природним шляхом засвоєння користного матеріялу і відкидання непотрібу. Так розвивається російська мова, що за минуле століття щасливо перетравила і засвоїла несчисленну силу слів і зворотів, позичених з церковно-слов'янської скарбниці та від західньо-европейських сусідів. Але ми весь час живемо в умовинах ненормальних. Останні роки в процесі формування української мови нагадують в історії російської літератури період кінця XVIII та початку XIX століття, коли стан літературної мови примусив письменників спеціяльно заходитись коло її провітрювання, чистки й поповнення новим матеріялом, відповідно потребам часу та впливам европейської культури.

Варто згадати, що в цій роботі російським письменникам довелось, між иншим, боротися з українським елєментом, що починаючи з часів Петра I, осідав на російській живій і літературній мові дякуючи напливу всякого роду „малоросіянців" в усі верстви російської бюрократії й громадянства. Ще Ломоносов остерігав росіян проти українських впливів, зазначаючи, що від цеї примішки „великороссійской языкъ больше испортится нежели исправится". Пізніше Сумароков протестував проти української вимови, яка за прикладом духовенства, що понаїздило з України, засвоювалась і в російських церковних колах, а звідси потроху переходила й до загального вжитку: „Такъ сіе провинціальное произношеніе и вкоренилося, яко *всигды, теби, мья* и протчія малороссійскія испорченныя выговоры... Но есть ли намъ писать по выговору малороссійскому, так должны мы вмѣсто *льта* говорить *литà*, а вмѣсто *только—тилько* и протч. или вмѣсто *однако—однакъ* и протч., изъ чево многое уже и воспріято". Очевидно, ці протести робили своє діло, бо вже в першій чверті XIX віку російська література твердо стала на ґрунт великоруської народньої мови і позбулась тих примішок, що шкодили її здоровому і нормальному розвитку.

На нашу думку, за подібну важну і невідкладну роботу коло українського слова повинні взятись тепер і наші письменники, філологи тай взагалі люде, що цінять і люблять рідне письменство. Таких людей у нас не мало,—погляньте на довгу низку абеток, читанок, граматик, словників і словничків усякого типу, що за ці два роки перевернулись на книжковім ринку. Не дурно ж в старих українських гуртках склався юмористичний афоризм, що всякий українець вже зроду філолог і письменник, ще й переважно поет. Але робота, про яку я кажу, матиме добрі наслідки лиш коли вона буде организована і поставлена на твердий ґрунт в якімсь осередку спеціяльно заінтересованих нею людей. Маємо і такі осередки:—це, перш за все, Українська Акад. Наук, при історично-філологичнім відділі якої працює над українською мовою кілька спеціяльних комісій: для складання словника живої мови, для складання історичного словника мови, ортографично-терміно-логична. Коли з тих або инших причин Академію Наук використати було б трудно, то ще живе і працює Наукове Товариство, що теж має підходящі органи. Саме тут, коло таких гуртків спеціялістів, і треба-б утворити спеціяльну комісію для пильнування чистоти літературної української мови, поставивши перед цею комісією велике завдання сприяти удосконаленню нашої мови в такому напрямі, щоб вона була гнучка, чутлива і легко відбивала-б усі відтінки культурної думки та освіченого розуму.

Конкретні справи, про які довелось-би подбати участникам цеї роботи, можна зформулувати в таких головних рисах: 1) Перегляд з боку чистоти мови біжучого літературного матеріялу, одсівання його на академичне сито і відкидання всього непевного, негодящого. 2) Перевірка з погляду відповідности духу живої мови чужомовного, ще не зовсім засвоєного, лексичного намулу, та заміна негідного матеріялу кращим. 3) Підбирання старих слів або утворення нових форм для тих розумінь, що досі не мають для себе в українськім словнику певного, сталого слова. 4) Об'єднання і перевірка, знов таки з погляду влучности та відповідности духу живої мови, наслідків праці термінологичних і инших комісій, що мали аналогичні завдання. 5) Оголошення в спеціяльнім органі результатів своєї роботи—нових словотворів, проектів і постанов, для широкого обмірковання серед спеціялістів та заінтересованих верств громадянства.

Ми зовсім не маємо на думці, що від проектованого тут нового органу академичної роботи залежатиме хід розвитку літературної мови. Ніякої рішучої сили знаходи й присуди такої комісії мати не можуть, бо виробляє, шліфує і удосконалює мову тільки саме життя щоденним оборотом слова, працею письменницької думки, взагалі живим вжитком в побутовій буденщині. Але

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

комісія будитиме цікавість до цеї справи, направлятиме роботу елементів, скупчених коло інтересів слова і подаватиме для них користний матеріял, що пройшов первісну стадію життя в осередку спеціялістів. Цей матеріял комісія почасти має—в готових словниках та зібраних другими академичними комісіями картках, почасти вона повинна його вишукувати й винаходити, а в особливо трудних випадках звертатись в своїм періодичнім органі до способу анкет, викликаючи міркування робітників слова коло того чи иншого чергового питання.

Ми маємо попередників в цій роботі над мовою не тільки в російських літераторах Карамзинської доби. Не кажучи вже про інтенсивну роботу чехів над удосконаленням своєї мови,—в кінці минулого століття навіть німці заходились вичищати німецьку мову від чужомовних елементів, не спиняючись перед призначанням премій за те чи инше, влучно складене, нове німецьке слово. От подібну роботу слід-би перевести і над українським лексичним матеріялом, перебравши й перевіявши величезний літературний врожай, що дали нам революційні роки.

Для ясности ми спинимось на кількох конкретних прикладах роботи, що входить в завдання проектованої вище комісії, як ми їх розуміємо.

Візьмім російське слово „составъ". Його значіння має кілька відтінків, але в практичнім вжитку, в спільній конструкції з иншими реченнями, воно завжди точне, твердо стоїть на своїм місці і не викликає ніяких сумнівів: „подвижной составъ", „химическій составъ", „личный составъ", „этотъ составъ примѣняется въ медицинѣ тогда-то". Скрізь маємо особливе, зовсім відмінне від инших, значіння і тільки одну спільну рису, що всі предмети, названі цим словом, складаються з кількох частин в одну цілість — механичного, химичного, техничного, побутового розуміння.

В українській літературній мові всі ці розуміння передаються словом „склад", в яке силоміць втискується весь зміст слова „составъ", але не всі його відтінки настільки миряться з українською формою, щоб можна було признати її за природну і влучно прибрану. Правда, тут немало шкодить нещаслива звукова тотожність із російським „складомъ", що надає досадний і дражливий характер таким комбінаціям, як, напр., вживана в однім науковім розсліді: „склад фруктів та консервів"—в розумінні химичного розкладу на білковину, цукор, воду, солі і т. д. Але і по за цею причиною слово „склад" якось, здається, занадто поспішно вихоплене в його російськім витворі з пня „клад—", без перевірки камертоном української мови. Чи не більше підходив-би до цього камертону такий словотвір з того-ж таки пня, як „суклад"? Можливо, що „химичний" або „особовий суклад" звучатиме якось більш природно, ніж „склад".

Другий приклад, що-до чужомовних запозичень, вже поіменовано вище. Не вважаючи на давне практичне вживання, польсько латинські слова „пропонувати", „пропозиція" зостаються чужими для українського уха і навряд чи зіллються коли-небудь з живою мовою. Може на їх місце краще звернутись знов таки до того самого пня „клад—", в формах, відповідних російському—„предлагать"—„передкладати", або треба знайти якийсь инший вихід, над цим варто поміркувати організації спеціялістів.

Цілу низку прикладів можна навести, як матеріял для праці над тими прогалинами, що на кожнім кроці світять в українськім словнику при словах абстрактного розуму,—і першим зразком їх буде само слово „абстрактний". Російська мова в подібних випадках широко використовувала церковно-слов'янську спадщину, і в данім разі форми „влечь", „отвлекать", „отвлеченный"—поповнили й збагатили російський словник. Перед українською мовою знов таки стоїть завдання: чи зостатись тільки при латинській формі? чи перекласти її занадто реальним, життєвим, конкретним словом „відтягнений"? Чи можна знайти ще якийсь инший і кращий спосіб передачі цього розуміння?

Такі слова, як „отрицать", „отрицаніе", в конкретнім змісті „не визнавати за правду", досить добре передаються словами „заперечувати", „заперечення". Але-ж більш абстрактне розуміння цього слова—не визнавати взагалі, відкидати—(„отрицаніе идеи Бога", „отрицаніе культуры", „отрицаніе поэзіи", „отрицаніе старыхъ формъ") вже ніяк не може вміститись в слово „заперечення" і вимагає дати йому якусь иншу законну українську форму, коли ми не хочемо мати діла з „неґацією", або обходитись словесними приближеннями („відкидання"...).

Слова „мнѣніе", „мнительный", „мнимый" мають в українськім словнику тільки приближену передачу їх змісту і теж кличуть до міркування над тим, що саме треба поставити поруч „думки", коли знов

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

таки ми не вважаємо для себе цікавим придбанням „опінію“ або не схочемо поновити вживання старого польсько-українського „мнімання“; що до „мнительный“, „мнительность“, „мнимый“, то ці розуміння взагалі ще не мають скільки-небудь доброї української форми.

Такі і подібні питання може поставити собі на розгляд проектована вище академична комісія чи инший аналогичний колектив. Вона може звернути увагу і на синтаксис сучасної літературної мови, що, в супереч духу живого народнього слова, наближається без потреби до російського синтаксису. Вона може притягнути до судової одвічальности цих кульгавих і незграбних гостей української мови, як „існуючий“, „вичерпуючий“, „забезпечуючий“, „загрожуючий“, що справді загрожують зробити українську фразу українізованим москалізмом. Багато, на наш погляд, могла-б зробити така авторитетна комісія для розчищення того засміченого річища, яким має після цеї роботи вільно й легко бігти жива течія нашої мови, одкидаючи на свої береги непотрібне листя, ломаччя, хмиз. Але, само собою розуміється, своєчасність і користь цеї нашої... пропозиції може признати чи відкинути лиш голос спеціялістів, до відома яких ми й подасмо ці наші думки.

З теоретичних питань бібліографії.

2.

Ідеал вичерпуючої бібліографії.

Стаття А. Бема.

Дати вичерпуючу бібліографію предмета—такий ідеал сучасного бібліографа, і нічим так не можна докорити бібліографові, як вказати на „неповноту“ зібраного ним матеріялу. А проте навряд чи знайдеться в сучасній бібліографії хоча б одна робота, якій би не було закинуто пропуску бібліографичних вказівок. І при тому—чим ширший обсяг бібліографичної праці, тим більше пропусків можете ви вказати, навіть при побіжному студіюванню предмета. В тому ж разі, коли ви маєте справу з працею, що має охопити яку-небудь галузь знання у всьому її обширі (скажемо: бібліографія природознавства), або дати бібліографію „національну“ (бібліографія українознавства, poloniса і т. и.), то тут „неповнота“ кинеться в очі ще виразніш. Однак, невважаючи на це, ідеалом бібліографа все ще зостається вичерпуюча бібліографія предмета, і за-для досягнення цього ідеалу витрачається неймовірна енергія, яка перемагає часом великі труднощі. Але нікому не спаде на думку, що, можливо, ідеал вичерпуючої бібліографії при сучасному розвитку знання та при сучасному зростанню друкарської продукції, ніколи не може бути осягнений, а може й більш—зовсім не повинен бути ідеалом бібліографа.

Возьмімо для прикладу дві-три теми бібліографичної праці, і погляньмо, оскільки можлива взагалі вичерпуюча повнота матеріялу.

Хочемо ми наприклад дати *бібліографію українознавства*. Перш за все перед нами повстане в такому разі питання, в якому обсягу ми беремо термін „українознавство“? Чи має сюди увійти все, що коли б там не було писалося з обсягу українознавства? Далі—чи всі галузі знання повинні бути репрезентовані в такій роботі? Далі—чи всіма мовами писані праці мають бути занотовані? і т. д. Ясно, що без цілої низки оговорок дати вичерпуючу бібліографію теми, в такий спосіб поставленої—є річ неможлива.

Возьмім другий приклад, з матеріялом, який буцім-то лекше піддається точному підрахунку. Уявімо, що ми захтіли б дати повну *бібліографію Кулішівську* (Kulischevian'y). Обсяг матеріялу тут значно вужчий і, на перший погляд, тут досягнути повноти, не так тяжко. Але коли поставитись до справи уважно, то і тут виникнуть великі труднощі. Що повинно знайти місце в такій бібліографії? Все написане Кулішем і про Куліша? тоб-то бібліографія його творів і бібліографія праць про нього? Чи ж увійде сюди бібліографія листів Куліша і листів до нього? Чи ж буде тут занотовуватись всяка побіжна згадка про Куліша та його діяльність в спогадах його

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

сучасників та статтях історичного й літературного характера? і т. д. і т. д. І знову, при такому підході до теми, чи ж можна дати вичерпуючу бібліографію? Попробуймо придивитися до цієї задачі, і побачимо, що стоїмо перед працею, яку навряд чи можна виконати. Гадаємо, цих двох прикладів досить, щоб побачити, яким недосяжним є ідеал вичерпуючої бібліографії, коли тему поставлено більш-менш широко.

Але в такому разі, може, ідеал абсолютно повної бібліографії не являється сам по собі остільки цінним для бібліографа, щоби на досягнення його витрачати стільки сили?—Справді, в чому головне завдання бібліографа? Бібліографія повинна допомагати досліднику вказівками на літературу предмета, повинна служити дороговказом в лабіринті людського знання. Чи виконує вона цю свою задачу, коли подає „вичерпуючий" матеріял, на одну купу скидаючи і цінний дослід, і самостійну статтю, і поверхову компіляцію, і випадкову газетну замітку? Безперечно, ні. В такому бо випадкові вона раз-у-раз засмічує незначний по кількости цінний матеріял силою всякого непотрібу. Кількість друкованого матеріялу тепер остільки велика, що здається далеко є важливіше одібрати все найцінніше з маси непотрібного, а-ніж ставити собі завдання зафіксувати з вичерпуючою „повнотою" кожний рядок написаного.

На бібліографові лежить нудний обов'язок вивчити по змозі все, що стосується до його теми, але в результаті своєї роботи він повинен дати лише те, що уявляє на його думку справжню цінність. Можуть сказати, що результат такої роботи буде суб'єктивний. Це так, але ми вже в першій нашій статті вказали на неминучий суб'єктивізм бібліографичної праці взагалі. Важливо лише щоби в бібліографичній праці уникнути неоправданої довільности, тої випадковости в виборі матеріялу, з якою, на жаль, постійно доводиться досі зустрічатись. А досягнути цього можна тільки одним способом—шляхом обмеження поставленої перед собою задачі та точного позначення використаних джерел.

Як і при всякій науковій роботі, успіх і тут залежить перш за все—од точного одмежування обсягу дослідів. Бібліограф з самого початку повинен ясно здати собі справу, бібліографію *чого* збирається він подати. В згаданому вище прикладі бібліографії українознавства він повинен ясно і виразно вказати, що на його думку входить в обсяг цього поняття. Тільки в такому разі той, хто користуватиметься результатами його праці, зможе вияснити, чи весь потрібний йому матеріял увійшов до згаданої праці? При цьому чим вужча по обсягу поставлена упорядчиком тема, тим повніше й бездоганніше може бути її виконання.

Але цього мало. Щоби уникнути неоправданої довільности в виборі матеріялу, необхідно ще до певної міри обмежити себе що до джерел досліджуваного матеріялу. Це самообмеження може провадитись в двох напрямках. По перше, можна обмежити себе певними хронологичними рамками. Можна завести до бібліографичної роботи тільки видання певних, точно позначених років. Так наприклад можна дати бібліографію українознавства за останні десять років (1909—1919 р.р.), або зібрати її всього за один рік. Таке обмеження дає можливість детальнішого розгляду окремих публікацій, а загальна цінність праці од цього тільки збільшиться. На цьому принципі засновані так звані що-річні огляди.

Друге обмеження — використання однієї якої-небудь групи джерел: можна умовитись включати до бібліографичної праці тільки матеріял, писаний однією якоюсь мовою, або виданий в одній якійсь державі чи місцевості (бібліографія українознавства в Росії, в Галичині і т. и.); можна обмежити себе оглядом книг та журналів, полишивши на боці газети і популярну літературу. Один з найбільш надійних способів такого самообмеження—докладне вказування використаних джерел, наприклад, журналів. В такому випадку складач бібліографії подає докладний список використаних ним журналів, уникаючи таким способом докору в відсутности вказівок на ту чи иншу статтю, що з'явилась в якомусь маловідомому виданню. При такому відношенню бібліографа до своїх завдань, на перше місце виступає не повнота вказівок, а їх ґрунтовність. Всяке занесення до бібліографичної праці тої чи иншої речі повинно мати своє внутрішнє оправдання.

Велику долю в таких випадках відограє детальна систематизація матеріялу. Чим більше поділів по змісту матеріяла вводить автор в свою працю, тим легче надаються до огляду, тим ціннішими стають її результати. Але для такої бібліографії вже не досить поверхової знайомости з матеріялом, заснованої на знанні самих назв; матеріял повинно знати докладно і по суті. Таким чином ми знову вертаємось до попередньої нашої вимоги: бібліограф повинен знати і вивчати свій матеріял в його естві. Сама по собі назва

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

тієї чи иншої праці дуже часто не дасть нічого,—і скільки прикрих помилок зустрічаємо ми по бібліографичних працях тільки тому, що складач керувався при систематизації матеріяла самою лише назвою статті чи книги. В кожному випадку, коли маємо справу з сумнівною або невиразною назвою, складач повинен вказати в примітці на зміст праці.

Взагалі вказівки на зміст статті чи книги в об'ективно складених примітках повинні значну ролю відогравати в сучасній бібліографії. Голий перелік назв, особливо в бібліографичних працях, бідних на поділи матеріялу, робить їх незручними до огляду й користування. При сучасній диференціяції науки і бібліографія повинна більш відповідати інтересам спеціяліста.

Отже ми вважаємо, що ідеал вичерпуючої повноти сам по собі ще не являється чимсь безумовно цінним в бібліографії, особливо, коли він тягне за собою брак систематизації та неточність опису бібліографичного матеріялу. Шлях, по якому повинна йти бібліографія, коли тільки вона хоче відповідати своєму призначенню, повинен вести в бік як найбільшої точности в постановці свого завдання, обмеження бібліографа певними рамками і поглиблення систематизації та опису самого матеріялу.

З історії української книжки.

І. Цензурні умови.

Стаття В. Міяковського.

„Немає повісті сумнішої на світі, як повість“... про історію вкраїнської книжки. Історію культури можна писати на підставі історії книжки. А щож тут напишем, коли історія української книжки—це історія безперестанного утиску та переслідувань... І те, що дійшло до читача в формі книжки, значно менш характеризує громадську вкраїнську думку, ніж те, що до читача не дійшло. Як це не дивно, історію української літератури можна писати по тим рукописним матеріялам, що зберіглися в Главном Управленіі по делам печаті, а історію громадської думки—по матеріялам III-го отделенія та генерал-губернаторських канцелярій.

Біографія кожного українського письменника чи громадського діяча неодмінно вміщує в собі епізоди утисків, переслідувань, боротьби з книжкою, взагалі з друкованим словом. Розгорніть листи Куліша до приятелів, до Д. С. Каменецького,—жах бере від думки, що творча енергія розтрачувалася на те, щоб крізь Сцілу та Харібду перевести який-небудь безвинний белетристичний твір.

Скільки хитрощів треба було вжити, щоб піддурити причіпливого цензора, піднісши йому художнє оповідання під виглядом „этнографическаго разсказа“, як мовляв Куліш, „загорнути оповідання в пиріжок“. Боляче думати, що не маємо в минулому вкраїнської публіцистики, що хо-

валася вона по-за кордоном, не виливаючи на громадянство, а частіш і зовсім не виявлялася, бо не було відповіних умов, або переходила в приватне листування та обережно й злегка оцінювала ті чи инші факти громадського життя, бо й у приватного листування було багацько сторонніх читачів.

Ми не маємо на меті подавати тут історію вкраїнської книжки, ми хотіли вихопити лише де-кілька епізодів. Вони торкатимуться, розуміється, переважно історії утиску вкраїнської книжки. Це залежить почасти й від того матеріялу, який покладено в основу нарисів. Але маємо освітлити й де-які позитивні риси в історії нашої книжки, що досі лишалися мало оціненими й мало відомими. Як не лютувала цензура, українському письменникові щастило иноді де-чого досягти, особливо до циркуляру 1863 р., коли було заборонено друкувати книжки духовного змісту, шкільні і ті, що призначалися для початкового читання. Як не важко було роздобувати цензурний дозвіл, Куліш зумів використати всі можливости, щоб кинути повною жменею в товщу народню свої „метелики“, а Коніський встиг надрукувати цілу низку початкових підручників. Ці позитивні риси ще більш підкреслюють можливости української книжкової продукції. І пригадується сумне, але не безнадійне місце з листа Куліша до приятеля свого старого Тарновського:

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

„У меня тоже заболѣло серце за нашу Малоросію. Что за бѣдная страна! Она могла бы быть покрыта розами, а растутъ въ ней одни репейники. Какъ обновить изъ упадка ея нравственныя силы, когда не позволяютъ существовать ни одному писателю? Шевченко погибаетъ по прежнему въ ссылкѣ; я долженъ бросить великія предпріятія, пріостановить свои ни съ кѣмъ не раздѣляемыя изученія и сдѣлаться журнальнымъ поденщикомъ. Впрочемъ, посмотримъ, кто сильнѣе: цензура или духъ человѣческій. Грустно, а все-таки увѣренность въ своемъ дѣлѣ не подавлена. Будемъ трудиться, какъ мученики первыхъ вѣковъ хрпстіанства“ (28 вересня 1856 р.).

Свої начерки ми починаємо з знаменитого 47-го року. До того часу українська книжка не мала широкого росповсюдження, була переважно белєтристичного змісту і не звертала на себе урядової уваги. На неї дивилися не тільки в урядових колах, а й самі письменники та громадянство, як на цікаве, але не поважне з'явище; книжка була засуджена на хатній ужиток.

Книжок, иншого, ніж белєтристика, змісту ще не народилося. Твори Сковороди не друкувалися, а розповсюджувалися більше в копіях через численних його учнів. Український письменник бувало більше друкував російською, ніж рідною мовою. А коли український письменник брався, як Квітка, за теми публіцистичні, виходило це в нього, як у Гоголя по московському—ретроградно і по обивательському-неглибоко. Не було ще в письменника звязків з народом своїм; дихав він иншим повітрям, иншому богові кланявся.

1847 рік як раз виявив нового письменника, українця не тільки мовою, а й міцними звязками з землею, свідомого народолюбця, який не став би славословити державний лад російський. Цим роком починається й історія громадського руху й історія вкраїнської книжки, книжки, як фактора культурного, пристосованої для широкого вжитку народнього, а не для хатньої потреби. Цим роком починається й енергійна, завзята боротьба з цензурою за українську книжку до вільніших часів 60-х років, коли нове піднесення громадської думки знову робить книжку культурним чинником і знову обривається разом з Валуєвським циркуляром 63-го року, який вирік дуже важкий присуд українській книжці. Загально відомі знамениті слова цього обіжника про те, що „никакого особеннаго малороссійскаго языка не было, нѣтъ и быть не можетъ“. Заборона книжок духовного

змісту та учебних була знову підтверджена в 1866 р. в інструкції цензурним комітетам, яка принесла й инші біди українській книжці. Так, не зважаючи на те, що закон про друк, затверджений в 1865 р., надавав видавцям право не надсилати до попередньої цензури книжок розміром більших, ніж 10-ть аркушів, українська книжка не підлягала загальному правилу і незалежно від розміру мала надсилатися для попереднього цензурного розгляду.

З народньої науково-популярної чи шкільно-елєментарної книжки центр ваги переноситься після 1863 р. на красне письменство. Друкуються збірки віршів, Кобзарь, з'являються під цей час дрібні оповідання І. С. Нечуя-Левицького, вірш П. Білецького-Носенка, П. Чубинського, словом, українська книжка по-малу пристосовується до нових умов життя. Так іде справа до нової катастрофи, теж загально відомого наказу 1876-го року. Він приніс нову серію утисків та переслідувань спеціяльно вкраїнському письменникові, бо заборонив на українській мові все, виключаючи історичні документи, пам'ятки мови та твори „изящной словесности“, але й ту бідну підгорнув під особливу опіку „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“, цього гробокопа української літератури.

Головний винуватець цього наказу, ні хто инший, як М. В. Юзефович, прихильник і зрадник української справи, ще в 1875 р. подав в III-е отдѣленіе докладну записку, що в відповідному світлі малювала діяльвість „украінофильської партії“ у Київі та в Галичині. Наслідком цього була нова докладна записка начальника III-го отдѣленія царю і височайший наказ 28 серпня 1875 р. про утворення особливої наради „въ виду проявленій украинофильской дѣятельности и въ особенности переводовъ и печатанія учебниковъ и молитвенниковъ на малороссійскомъ языкѣ“ [1]). Крім офіціяльних осіб (мін. вн. справ—Тимашева, мін. нар. осв. гр. Д. Толстого, нач. III отд. —Потапова), як експерт і автор записки був покликаний до наради й М. Юзефович. Праця „совѣщанія“ почалася в самому кінці 1875 р. Тут знову фігурували всі данні, що приводили в своїх записках Юзефович і Потапов, бо записку Потапова було по-

[1]) „Дѣло по отзыву III Отд. Собств. Е. И. В. канцеляріи объ учрежд. по Выс. повел. подъ предсѣдат. Мин. Вн. Д. совѣщанія изъ Мин. Нар. Просв. и др. лицъ для обсужденія вопроса о переводѣ и печатаніи учебниковъ и молитв. на малороссійскомъ яз.“. Арх. К. Генерал-Губернатора 1875, № 73.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

кладено в основу робот наради, а Юзефович живим словом переказував зміст свого доносу.

Ми виберемо з записки те, що торкається української книжки, бо хоч книжка й була центром ваги наради, але там мова йшла про все, що тільки можна було притягти, щоб дискредитувати діяльність „українофільської партії", тут, наприклад, освітлювалася діяльність Юго-Западного Відділу Географичного Товариства, тут згадувалося й про перепис 1874 року, який переводили українці у Київі, і про 3-ій археологичний з'їзд, на якому виникла гостра суперечка з приводу „билін" між росіянами й українцями. Зверталася тут увага й на ролю періодичної преси: в Київі—„Київського Телеґрафа", в Галичині газети „Правда". Що торкається до книжних справ, то Юзефович, а за ним і Потапов, підкреслювали такі факти, в яких українофільський напрямок виявився „въ осязательной формѣ": 1) Открытіе новаго книжнаго магазина, под фирмою Левченко и Ильницкій, переполненнаго книжечками и брошюрами на малороссійскомъ нарѣчіи"; 2) „Переводы сочиненій Гоголя и другихъ писателей на то же нарѣчіе, съ искаженіемъ его противъ народнаго говоря, указывающимъ на притязаніе переводчиковъ составить изъ него какой-то особый самостоятельный языкъ, не имѣющій ничего общаго съ великорусскимъ языкомъ" (sic); 3) „Приспособленіе одной изъ кіевскихъ типографій кулишовки (sic) громаднымъ запасомъ знаковъ препинанія, потребныхъ для искаженія русскихъ словъ, входящихъ въ составъ малорусскихъ сочиненій" [2]).

На нараді було подано й ті відомости про книжну справу, що малися в „Главномъ Управленіи по дѣламъ печати", яке давно вже звернуло увагу „на появленіе въ печати значительнаго числа книгъ, издаваемыхъ на малорусскомъ нарѣчіи, не заключающихъ въ себѣ, повидимому, ничего политическаго и вращающихся единственно въ сферѣ интересовъ чисто научныхъ и художественныхъ".

Погляд, який опанував на нараді, висловлений був в таких виразах: „нельзя не прійти къ положительному заключенію въ томъ, что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинофиловъ должна быть отнесена къ прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи". Цей висновок було зроблено на підставі того, що українофіли вперто пробують „возвести простонародное нарѣчіе Южной Россіи на степень литературнаго языка", а це, на думку наради, мотивувалося бажанням утворити „литературную рознь и, такъ сказать, обособиться отъ великорусской литературы". Нас дивує, при чому ж тут „государственная цѣлость и единство Россіи", але для проникливих членів наради це легко звязувалось одно з одним і змішувалося ще „съ однородными стремленіями и дѣятельностью украинофиловъ въ Галиціи, постоянно толкующихъ о 15-ти милліонномъ южно-русскомъ народѣ, какъ о чемъ-то совершенно отдѣльномъ отъ великорусскаго племени".

В травні місці 1876 р. на підставі даних, які були обговорені на цій нараді, видано було „височайшее повелѣніе", яким було припинено транспорт закордонної української книжки, а в Росії майже зовсім заборонено друкувати українською мовою. В тих книжках, які й після 1876 р. мали виходити (пам'ятки історії й мови та красне письменство) вимагалося, щоб „не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія". Цим же „височайшим повелѣнієм" було заборонено навіть вистави й читання на українській мові.

То вже був дійсний цензурний терор, який побільшувався ще раз-у-раз додатковими поясненнями та роспорядженнями про заборону чи то дитячих книжок, хоч і белетристичного змісту, чи то оповідань з минулого України, чи то окремих слів та виразів, що здавалися сепаратистичними.

Під такими погрозами животіла українська книжка, краще сказати вимірала, бо українські твори з охотою емігрували за кордон, в Галичину. Цензура лютувала так, що для письменника й видавця не лишалося, здається, й щілини, крізь яку можна було б просунути українську книжку.

Особливо причіпливою була цензура до правопису. Вже в 90-х роках Кулішу довелося стільки витерпіти через правопис одного твору, що він не знав вже що з ним і робити: „перепишеш і котлярівкою, забороняють печатати, кажуть, що се не така правопис. А чим не така? на се питання затикають уші, мов ті гаспеди, що про них знасмо від псальмопівця-царя".

Дійсно, після обіжника 1876-го року, яким було заборонено всякий инший правопис, крім звичайно російського, про це ж саме нагадувалося ще в обіжнику від 16-го

---

[2]) Архив К. Учебн. Округа д. № 17 р. 1875, арк. 2—10.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

листопаду 1881 р., а 21-го січня 1885 р. новим обіжником дано було ще докладні пояснення.

На запитання київського окремого цензора Головне Управління по справах друку пропонувало такі заходи, як що друкарня, не вважаючи на заборону, буде друкувати „кулішівкою“: „кромѣ невыдачи выпускного билета, надлежитъ пріостанавливать выпускъ въ свѣтъ изданія чрезъ мѣстнаго губернатора, которому подчиненъ инспекторскій надзоръ за типографіями и т. п. заведеніями и который имѣетъ право поручить чиновнику, наблюдающему за типограф'ями опечатать экземпляры изданія въ предупрежденіе выпуска ихъ въ свѣтъ безъ разрѣшенія цензуры“. Вихід книжок, надрукованих кулішівкою, був можливим через те, що деякі видання передрукувалися не з рукопису, а з старих книжок 60-х років, які набіралися ще правописом Куліша. На цензуру надсилалися ці книжки, а цензор давав умовний дозвіл друкувати з заміною правопису на звичайний російський. Книжку набірали з друкованого примірника, і кулішівка переходила з старого видання в нове. Тому Головне Управління вважало більш доцільним, щоб рукописи та книжки, друковані кулішівкою, —зовсім не бралися б до розгляду, аж поки правопис не буде виправлений (обіжник 24-го грудня 1889). В 1890 і знову в 1891 р. двічі нагадувалося про те ж саме.

Цікаво, що в 1881 році в російській пресі (газета „Заря“) було зроблено спробу піднести питання про полегшення цензурних умов що до української книжки. Розуміється, спроба була даремною. В конфіденціяльнім відношенні до київського окремого цензора Головне Управління по справах друку нагадувало строго доглядати за пресою, і з особливою обережністю пропускати статті про „малорусское нарѣчіе (Віднош. 24 лютого 1881, № 862).

Наводимо тут цього документа: „Въ послѣднее время въ нѣкоторыхъ органахъ періодической печати съ настойчивостью проводится мысль о совершенной отмѣнѣ Высочайшаго повелѣнія отъ 18—30 мая 1876 г., при чемъ заявляется также о необходимости разрѣшить въ малороссійскихъ губерніяхъ церковную проповѣдь и первоначальное преподаваніе въ народныхъ школахъ на малорусскомъ нарѣчіи. Къ этому въ настоящее время присоединяется и довольно сильная агитація въ пользу чествованія памяти малороссійскаго поэта Шевченко“.—„Въ виду того, что въ настоящей агитаціи въ значительной мѣрѣ заинтересована партія, такъ называемыхъ „украйнофиловъ“ и что газета „Заря“, общее направленіе которой признается несомнѣнно вреднымъ, такъ какъ она далеко выходитъ изъ предѣловъ дозволеннаго и терпимаго въ подцензурной печати, принимаетъ въ ней весьма дѣятельное участіе, предлагаю В. Пр—ву совершенно не дозволять къ печати статей, пропагандирующихъ мысль о чествованіи поэта Шевченко и говорящихъ о необходимости введенія малорусскаго нарѣчія в церковной проповѣди и школѣ и вообще относиться съ особою внимательностью къ статьямъ о малорусскомъ нарѣчіи“ [3]).

Безвинну агітацію було припинено. „Височайшее повелѣніе“ 1876 р. лишалося в повній силі. Навпаки, додаткові роз'яснення робили становище української книжки зовсім неможливим. Цензура мала цілком певну мету утруднити появу українських видань і зменшити їх кількість. Головне Управління доволі одверто виставило цю мету в конфіденціяльнім обіжнику 10-го січня 1892 р.

„Изъ поступающихъ въ Главное Управленіе по дѣламъ печати свѣдѣній“, сповіщав цензорів обіжник, „усматривается, что въ центрахъ съ малорусскимъ населеніемъ авторы и издатели произведеній печати на малорусскомъ нарѣчіи значительно усилили свою дѣятельность, и на ряду съ лубочными переводами и передѣлками русскихъ авторовъ поставляютъ на книжный рынокъ массу оригинальныхъ произведеній, при чемъ и эти послѣднія, въ огромномъ большинствѣ случаевъ, не отличаются литературными достоинствами“. Тому цензорам пропоновано було—„съ особою строгостью и вниманіемъ разсматривать всѣ оригинальныя малорусскія произведенія, подвергая исключеніямъ и запрещая при этомъ не только все противорѣчащее общимъ цензурнымъ правиламъ, но при малѣйшемъ къ тому поводѣ, по возможности сокращая число такихъ бездарныхъ произведеній въ цѣляхъ чисто государственныхъ“.

Тенденція зменшувати кількість „бездарних“ творів, а під таким приводом взагалі й всяких творів на українській мові була провідним принципом цензури аж до 1905 го року.

Піднесення громадської хвилі в добу

[3]) Друкується вперше. Архив К. Цензурного Комітету. „Циркуляры Главнаго Управленія по дѣламъ печати“.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

першої російської революції на де-який час принесло визволення російського слова, а разом з ним і української книжки з цензурних кліщів.

Під час світової війни нова катастрофа в житті української книжки закінчилася новим визволенням 1917-го року.

Огляди преси.

Російський місячник на українському ґрунті.

„Объединеніе“ 1918, IX.—„Родная Земля“ 1918-1919, зб. 1, 2. — „Южное Дѣло“ 1918, зб. 1, 2.—„Мысль“ 1919, №№ 3. 7, 9, 10, 11.—„Русь“ 1918 в., 1.—„Малая Русь“ 1918, вв. 2, 3.)

I.

В 1918 р. Україна зробилась на який час осередком російської еміграції. Здушена залізними лещатами пролетарського режиму, інтелігенція сунула з совітської Росії на південь і осідала переважно по українських великих містах—у Харькові, Київі, Одесі. Не до смаку їй був прапор української державности, під яким доводилось тут пробувати; трудно було миритись і з чужоземною військовою силою, що піддержувала українську владу і вела тим часом свою політику. Але все-ж на Вкраїні можна було дихати вільніше, жити нормальним життям і навіть провадити громадську роботу. А при охоті—не трудно було і відновити якусь політичну акцію... хоч би й проти тої самої української державности.

В цей період і народився на Україні російський місячник, цеб-то місячник в ідеї, бо фактично це були збірники з непевним терміном виходу, і тільки харьківська „Мысль“ спромоглась випускати свої книжки навіть по кілька разів на місяць. Початок дав Харьків своїми збірниками „Южное Дѣло“. Вже в осени в Одесі вийшло „Объединеніе“, якого перша книжка, здається, була і останньою. В Київі друкувалися збірнаки „Родная Земля“, „Русь“ і „Малая Русь“. Коло цих органів гуртувались літературні сили переважно з наїзжої російської інтелігенції, об‘єднані певним громадсько-політичним світоглядом. Обидва харьківські видання заявили себе органами наукового соціялізму; „Объединеніе“ та „Родная Земля“ були притулками демократичних гуртків; „Русь“ і „Малая Русь“ відбивали настрої націоналістичних верств, перша — наїзжих, а друга—питомих українських.

Матеріял, зібраний в цих виданнях, має немалий інтерес. Тут зконцентрувалась робота політичної думки представників російського громадянства, що опинились силою річей—in partibus infidelium і могли тільки академично оцінювати недавне минуле, сучасну дійсність і майбутні перспективи. Одним з об‘єктів уваги російських публіцистів, само собою, повинна була бути реалізація української національної ідеї, і їх спостереження над процесом цеї реалізації мусіли так або инакше відбитись на поглядах росіян, що досі мали діло тільки з абстракцією або літературними формами українського руху. З цього боку ми й маємо на думці розглянути перелічені вище видання, жалкуючи лиш, що по умовам книжкового ринку нам не всі їх пощастило здобути в повних комплектах.

II.

Звертаючись до органів демократичної думки, треба перш за все зазначити, що як „Объединеніе“, так і „Родная Земля“, на загальну оцінку, можуть бути залічені до солідних типів російського журналу; ціла низка серйозних статей, з об‘єктивним підходом до біжучих питань політичного і громадського життя, надає обом цим виданням характер цікавого літературного з‘явища. В „Объединеніи“ з цього погляду звертає на себе увагу стаття д. П. Юшкевича—„Къ философіи русской революціи“; тут — широкий огляд подій революційного часу; влучна і сильна характеристика окремих громадських і партійних течій, що злилися врешті в бурхливе, але каламутне революційне море. Не менш цікава стаття д. С. Арефина „Развалъ арміи“‘—з прекрасним аналізом тих умовин, що за два роки війни перетворили психологію російського війська. Нарешті не можна проминути талановитого нариса—„У опустѣвшей арены“, де автор—„Старый Народоволецъ“—зводить трагічні підсумки російської революції, що з романтичного апотеоза народнього визволення перейшла в „режимъ похабнаго анекдота“...

*) №№ зреценз. кн. 1056—1068.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Позиція журнала в українській справі визначається тільки в редакційнім внутрішнім огляді. Подана тут характеристика ходу подій у Росії і на Україні від большевицького перевороту написана дуже об'єктивно; оцінки політики большевиків, центральної ради і гетьмана—по суті справедливі; але, роблячи прогноз майбутньої долі українського самостійництва, редакція виступає пророком необхідного всеросійського об'єднання, якому, на її думку, сприятимуть і міжнародні впливи і сила внутрішнього, природнього звязку окремих частин Росії, призначених складати з себе велику економичну цілість. Лиш коли вона буде відновлена, людству не загрожуватимуть більше міжнародні незгоди і стане можливим довголітне замирення. Отже редакція закликає до об'єднання демократичного фронту, як передумови об'єднання країни в нову і вільну Росію, „само собою, не в рамках насильницького централізму",—поясняє на закінчення редакція. Але в яких саме иших рамках,—того, на жаль, редакція не показала. І зостається дивуватись, що, надаючи таку вагу „стихійному факту" економичного тяження України до Росії, „якого не бачити можуть тільки засліплені своїм москвофобством українські самостійники",—автор огляду сам закриває очі на фактори культурно політичного російсько-українського антагонизму і не ставить собі питання, наскільки спокійно почуватиме себе відновлена Росія, коли коріння цього антагонизму житиме в її структурі і на-далі.

„Родная Земля" дає менше цікавого матеріялу загального змісту, але значно більше місця присвячує спеціяльно українським відносинам. Свої завдання редакція збірника формулує в тій самій площі, як і „Объединеніе", тільки виразніше. Це, перш за все,—„обстоювання державного й господарського об'єднання Росії, як необхідної умови не тільки нашого національного, але й загально-людського поступу,—як запоруки міцного міжнароднього миру і майбутньої перемоги демократії та соціялізму". Далі редакція має боротись за республіку та за інтереси і права трудящих станів. Що до національного питання, то редакція, допускаючи вільне обговорення всіх можливих форм демократичного об'єднання Росії, визнає шляхом до міцних державних скріп „взаємне обзнайомлення і зближення національних культур", а тому „буде енергично й послідовно обстоювати права всіх народів республіки".

Про ці самі „пути русскаго національнаго возрожденія" в окремій статті під цим заголовком говорить д. Одинець, закликаючи „всі творчі демократичні сили країни" до „широкої і глибокої коаліції", на платформі „відновлення своєї незалежної національної державности" та „установленія демократичних порядків і демократичної політики, що задовольнятиме всім пекучим національним, соціяльним і особистим потребам", при чому „основне питання майбутнього політичного ладу може бути відкладене на присуд повновладних представницьких зборів, обраних на підставі загального виборчого права". Ми бачимо знов, що по-за цими, дуже симпатичними загальними принціпами, редакція не має сказати від себе нічого конкретного в національній справі, віддаючи її на вільне обміркування і на присуд „повновладних зборів". Які саме „права всіх народів" хоче, при таких умовах, енергично обстоювати редакція, зостається невідомо, а національне питання відсувається, таким чином, на стару, дореволюційну позицію, так наче роки революції не дали російським демократичним верствам ніякого матеріялу до повного і ясного освітлення цеї справи.

Але инші статті „Родной Земли" показують, що це не зовсім так. Революційний матеріял демократичні верстви взяли на увагу, лиш не можна сказати, що на користь ясного освітлення справи. Виразна нота непримиренности звучить в двох статтях д. Мякотина—„Мирные переговоры и Россія", та „Возрожденіе Россіи". Він не складає, правда, всеї провини за роспад Росії на визвольний рух серед її народів, але вважає „національный большевизмъ" чи національні домагання, не координовані з загальними умовами політичного життя країни, за один з тих факторів, що призвели її до загибелі. І особливо ремствує д. Мякотин на український національний рух, якого діячі,—запевняє він,—відкликали міліони українців-москалів з фронту (хто і коли?). Він уперто повторює, що нові держави, збудовані на руїнах Росії (читай—„українська держава"), склались не силою національного руху, а чужосторонньою військовою силою, і що уряди цих держав заінтересовані не так відбудуванням Росії, як її остаточним зруйнуванням. Через те, на думку д. Мякотина, відродження Росії піде по-за участю таких урядів і держав, бо ніякої серйозної згоди з ними в справі цього відродження, очевидно, не може бути. Присуд, як бачимо, рішучий і безапеляційний, але це не робить його справедливим.

В иншому зовсім тоні написана стаття д. Слпатьевського—„Украина и Россія",

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

наскрізь перейнята почуттям глибоких симпатій до України, її природи, люду, національного руху. Автор висловлює певність, що „український народ при всяких комбінаціях визволиться від опіки й щимків, в яких його держало російське самодержавство"; він вітає майбутнє відродження України, признаючи, що гальмування його буде загально-людською втратою. Але... автора страшить, що діячі цього відродження вибрали, як він думає, шлях гострого відгородження від російської культури, якої місце у цих людей мають ніби заступити польсько-німецькі впливи. Йти на цей шлях можуть, думає автор, або люде, які не відають, що творять, або такі, що свідомо штовхають свій народ на зайву втрату сил, „аби назавжди відірватись від ненависної Московії і всього, що нагадує російську культуру. Підуть на все люде, охоплені манією переслідування",—кінчає д. Єлпатьєвський свою цікаву статтю, яка була б ще цікавіша, коли-б він довів, що ця „манія" так-таки зовсім безпідставна...

Окреме місце в серії статей „Ukrainica" займає дуже інтересна розвідка д. Одинця „Юридическій характеръ присоединенія Украины къ Москвѣ 1654 р.", якою автор робить не аби-який внесок в літературу цього питання.

III.

Обидва соціялістичні органи—„Южное Дѣло" і „Мысль" подали чимало серйозної літератури по питанням моменту. В двох збірниках „Южнаго Дѣла" знаходимо цікавий начерк д. Наумова, присвячений характеристиці Плеханова, його світогляду, громадської і партійної праці. Академичний інтерес має стаття П. Юшкевича—„Война какъ соціально-психологическое явленіе", в якій автор дає війні філософське виправдання, як історичному шляху до гуртування людських мас і, в цім змислі,—умовно поступовому фактору всесвітньої історії. В статті „Соціальная революція и научный соціализмъ" д. Сумський гостро критикує форми російської революції, доводячи, що, зрікшись демократичного ґрунту, вона дискредитувала ідею соціялізма і тільки віддалила й ослабила можливість дійсної соціяльної революції як в Росії, так і в Європі.

В рясному матеріялі, поданому на сторінках „Мысли", теж знаходимо кілька цікавих статей з критичним аналізом державного будівництва пролетарської влади. Т. Базаров в статті „Коммунизмъ или государственно-упорядоченный капитализмъ" (кн. 3) доводить, що комуністи совітської Росії, по-

волі здаючи в практичній роботі свої теоретичні позиції, зійшли на шлях державного капіталізму, в кінці якого можна передбачати лише буржуазно-парламентську організацію держави. Проф. Рожков в двох своїх статтях (кн. 3—„Міровая обстановка и россійская революція" та кн. 11—„Великая французская и русская революціи") показує міщанський, споживчий характер російської революції, що за руїною і розпорошенням запасів старого народнього господарства приведе до міщанської реакції, коли влада і пролетарські верстви не стануть на демократичний ґрунт. Проте спільної думки, що до цього лозунга, в марксистському таборі не видко, бо т. Мартов, в статті „Міровой большевизмъ" (кн. 10), доводить, що політика, яка думає гоїти громадянство від економичного вандалізму шляхом згоди з буржуазією, цілком помилкова: буржуазія здатна лиш повернути міжнародні відносини до ще гірших антагонизмів, ніж ті, якими людство хворіло перед війною; а через те, коли в самій пролетарській революції розум не переважить стихії, то людство буде засуджене на довгий економичний і культурний регрес.

Фельєтонний характер мають жваві начерки т. Далина—„Спекулянтъ и бюрократъ" (кн. 9) та „Грядущая эпоха" (кн. 11), де автор влучно характеризує атмосферу пролетарського ладу і основні типи його діячів. Зазначимо ще статті т. Любимова по питанням кооперації (кн. 7—„Кооперація и господарство" та два нариси, присвячені М. І. Туган-Барановському,—в „Мысли" кн. 10 і в „Южномъ Дѣлѣ" кн. 2). Нарешті, варті уваги біографичні етюди т. Маркова про Ф. Меринга (кн. 7) та К. Лібкнехта (кн. 9).

Поминаючи другорядні статті і огляди та інформаційні матеріяли в обох органах, переходимо до тих статей, що так або инакше звязані з життям України і українською проблємою. Найбільше інтересу до цих справ виявило „Южное Дѣло". Тут перш за все звертають увагу цікаві розправи т. Ходорова про земельну справу на Україні („Опытъ соціализаціи земли на Украинѣ"—зб. I та „Земельное законодательство на Украинѣ послѣ переворота"—тоб-то гетьманського, зб. II). Докладно і об'єктивно оповідає автор про невдалі спроби наших с.-р.-ів полагодити свої теоретичні постуляти з вимогами реального життя і якось вдержатись поверх хвиль соціяльного розруху, викликаного впливом большевицького максималізму; так само детально аналізує він і реакційну роботу гетьманського уряду. Висновок автора,—що без

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

установчих зборів на демократичній основі взагалі здорова аграрна реформа на Україні неможлива. А другий висновок,—що неможлива вона і без звязку з земельними запасами всеї російської території, бо в межах самої України земельного голоду селянства задовольнити нема чим. Отже єдиний вихід, мовляв,—вернутись до єдиної Росії, якої безмежних просторів на всіх вистачить... Той самий мотив бренить в інтересній розправі т. Фрея—„Денежное обращеніе на Украинѣ“ (зб. I), де автор доводить, що ніякими способами не можна ізолювати грошову систему України від впливу російського грошового ринку, що при всяких умовах натискатиме на курс карбованця і не дасть підвести під українські фінанси твердого ґрунту. В цих висновках і міркуваннях, само собою, багато правди, і наслідки тісного сполучення України з Росією довгий час стоятимуть на перешкоді спробам краєвого економичного будівництва, але-ж ставити цим спробам такі безнадійні проґнози можна лиш з тенденційного упередження.

Це упередження особливо виразно проглядає в статтях т. Балабанова—„Великая Украина“ (зб. I) і „О нѣкоторыхъ предпосылкахъ украинскаго движенія“ (зб. II). Авторові не можна закинути незнайомства з українським рухом,—він весь час посилається на літературу питання,—але його висновки з того знайомства могли-б бути запозичені і з літератури, ворожої українській ідеї. Для національного антагонизму серед народніх мас на Україні зовсім, каже т. Балабанов, нема ґрунту. Ідеологія національного руху склалась на підставі національних відносин Галичини, звідки і прибрала характер дрібно-буржуазного максималізму. Цим максималізмом перейнялась українська демократія в Росії, а його лозунги дали вдячний матеріял для масового вибуху в часи революції серед деклясованого салдацтва. Коли-ж ці маси відійшли від руху, українська демократія зосталась з войовничим і реакційним націоналізмом,—далеко від демократичних шляхів розвязання національної справи. Таке, в стислих рисах, освітлення дає українському рухові т. Балабанов, виставляючи його передпосилками—відірваність від мас і залежність від галицьких відносин. Але це освітлення можна було-б признати за справедливе лиш тоді, коли-б автор не проминув мовчанкою гріхів близької йому російської демократії в українській справі: читачам було-б тоді ясніше, які перешкоди загорожували той демократичний шлях, що, на думку т. Балабанова, був занедбаний українським рухом.

Під тим самим поглядом в згаданій вище статті „Великая Украина“ т. Балабанов розбірає книжку М. С. Грушевського—„На порозі нової України“. Той самий погляд панує і в статті т. Розова „Судьба Грузіи“ (зб. II), де автор, полемізуючи з українською „Робітничою Газетою“, докоряє соціяльній демократії Грузії за прикладання „українських методів“ до грузинського національного руху.

В книжках „Мысли“ знаходимо лиш побіжні згадки про український рух в статтях загального змісту та інформаційний матеріял в дописах і оглядах; спеціяльних статей на українські теми немає,—певно через те, що в біжучім році територія України вже не була в руках керовників українського руху і не служила об'єктом національно-державного будівництва.

IV.

Не виявила спеціяльного інтересу до української справи і „Русь“,—орган лівої течії російського націоналізму. Тут бачимо переважно публіцистичну лірику на теми „православія, самодержавія, народности“. Для характеристики світогляду журнала зазначимо статтю д. Стороннього—„Смыслъ событій“, де, між иншим, українська гетьманщина трактується, як початок оздоровлення і державного відродження Росії. Цікава також стаття д. Єфимовського „Грядущая власть“, з апотеозом монархії, утвореної не самою лиш „волею народа“, а і „з божої ласки“,—яка прийде разом з внутрішнім відродженням і каяттям російського „оскотинілого“ люду... В такій монархії автор бачить найвищу форму влади і єдиний рятунок проти большевизмів з лівого і з правого боку. Цей монархизм,—очевидно, зовсім не конституційний,—якимсь дивним способом сполучається у автора з дуже ясним поглядом на той, страшний йому, „правий большевизм“. Не можемо відмовити собі втіхи процітувати влучну і правдиву характеристику, яку автор дає цьому „грядущому Хаму“: „Замість пошматованої Росії він виставить єдину і неділиму, але це буде не внутрішня знайка, а зверхня механична скріпа. Замість рад робітничих, салдацьких і селянських депутатів він виставить самодержавного царя. Царська влада буде не наслідком просвітньої народньої свідомости, яка вимагала-б для влади вищого принціпу, а владою, яку насадить сила кулака. Вона буде ненависна

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

через це, але яке до того діло правим большевикам? Соціялізація і націоналізація будуть заступлені пануванням інтересів власників. Контрибуції з буржуазії—перекладанням податкового тягару на соціяльні низи. „Enrichissez vous"—буде його гаслом. Вони поведуть державу до нового розвалу,—але яке їм діло? Адже „день" буде їхній..." (стор. 15).

Це все прекрасно. Але-ж сам д. Єфимовський кінчає свою статтю таким покликом: „Вгору серця! Ширше, ширше розчиніть двері руського народнього почуття! З ласки Божої царь великої Росії має прийняти належну йому прабатьківську владу!" Яка врешті практична ріжниця має бути між самодержавною владою системи Єфимовського і такою ж владою від правого большевизму, — це зостається секретом винаходця,—він-же і редактор „Руси". А видавець її не хто, як відомий член державної думи, поступовець Н. Н. Львов. І в цім полученні не можна не бачити симптома сичного для наших часів з'явища.

Як і слід було ждати, виключна увага українській справі віддається в збірниках „Малая Русь". Але це вже не орган російської публіцистики: як видно і з самої назви видання, воно є продукт місцевої, свійської культури, завдання якої можна вгадати вже по редакторському підпису: „В. Шульгинъ". Це визволяє нас від необхідности довго спинятись над змістом збірників, для характеристики яких досить буде кількох, найбільш типових, прикладів.

Збірник № 2 має історичний характер: він весь присвячений періоду війни українців з большевиками в кінці 1917-го і початку 1918-го р. Після загального нарису головніших подій київського життя за цей складний і тяжкий час („Лѣтопись"—В. Бельговського), подано особисті спомини свідків і людей, яким довелось самим перетерпіти всякі пригоди за київської руїни; в кінці—„Книга скорби": некрологи та списки жертв большевицької люті. Книжка взагалі інтересна. Її зміст, здавалось-би, повинен виключати спеціяльну анти-українську тенденцію,—бо в цій-же війні українці теж були жертвами!.. Отже ні: навіть „літопис" не позбавлений українофобської примішки. Між иншим з цього літопису дізнаємось, що до останніх сил обстоювала Київ тільки купка „українських фанатиків" та де-які „люде обовязку",—офицери, що пішли в окрему ватагу на боротьбу з большевиками; а решта офицерів, що пробували тоді в Київі, „не могли битись під

жовто-блакитним прапором" як принціпіяльно, так і через те, що вони були ніби ображені наказом української влади, який давав право жити в Київі лиш тим, хто прибув раніше 1-го січня 1915 р.: величезна-ж більшість київського офицерства прибула після цього терміну...

А ось характерний малюнок з жіночих переживань за перші дні після вступу большевиків у Київі („То что я помню"—п. Є.): „Самою красномовною історичною поемою з каменю здавався будинок Грушевського. Од нього збереглась тільки чепурна мережка лицевих стін, і весь він нагадував ніби зруйнований чарівний замок Чорномора... Спалено прокляте кубло чаклуна. І хоч це зроблено теж проклятими руками, проте тут чути тяжку правицю Немезиди. Це вона вміє нищити одним своїм помахом феєричні зухвалі витівки лихих чарівників, руйнувати їх чарівні замки, що вчора ще здавались незломними, а сьогодні обернулись у дим, чад і розвіялись туманом"... Цей малюнок настільки вподобався редакції „Малой Руси", що навіть обгортка збірника закрашена символічною віньєтою, де в велетенській руці большевицької Немезиди палає той бідолашний професорський будинок...

Отже в споминах „самого" В. Шульгина („Дворецъ и тюрьма") проти-українських вихваток мало. Тільки в одному місці легенько згадується про „узурпаторський уряд кучки людей, що накинули Малоросії свою волю при австро-німецькій допомозі". Зате третій збірник „Малой Руси" не має в собі нічого иншого, окрім українського матеріялу в специфічнім освітленні. Тут стаття д. Б. Щеглова—„Украинскій языкъ" на тему „не было, нѣтъ и быть не можетъ"; записки д. Скрипченка про „Всеукраинскій церковный соборъ", який, на думку автора, був незаконний і не виявляв дійсних настроїв українського духовенства; статистичні розправи д. Москвича про вибори в українські установчі збори і д. С. Грушевського про національний суклад київської людности; рецензія д. Ольгина на книжку Огієнка „Українська культура". Не мають характера політичної літератури тільки дві статті академичного змісту: проф. Билимовича „Очерки хозяйственной географіи Южной Руси" та проф. Линниченка—„Загадочный знакъ" (про герб української держави).

Загальний світогляд редакції „Малой Руси" так само відомий, як і її відносини до українського руху. Революційні роки внесли переміну хіба тільки в методи політичної роботи д. Шульгина. В згаданих вище спо-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

минах, описуючи свої власні митарства під арештом у большевиків, він малює контраст між тяжким, брудним, нелюдським режимом комуністичного застінку в Олександрівськім палаці і спокійним, хазяїновитим, зручним затишком старорежимної Лук'янівської тюрми. „В порівнянні з палацом вона (тюрма) здалася нам раєм",—каже д. Шульгин: „Я зовсім переконаний, що абсолютно те саме відчула-б уся Росія, коли-б зараз по щучому веліню повернувся старий режим. Ця стара Росія, на яку де-хто дивився, як на непереносну тюрму, здалась-би їм зовсім вигідною оселею після того, як вони перебули тільки один рік в „Палаці свобід"...

Не знаємо, чи подякує за цю мефістофелівську паралель такий прихильник старого режиму, як, скажемо, д. Єфимовський, але-ж д. Шульгин, цей переконаний монархист, що приложив свою руку до трагичного кінця російського абсолютизму,—очевидно, не міг знайти кращої ілюстрації на користь свого давнього ідеалу...

Підсумки, які можна було-б зробити по тому матеріялу, що дав наш перегляд російської журнальної літератури, звязаної з Україною, не виходять для нас дуже втішними. Російський журнал відродився був на Україні і перед своїм читачем заслужився, як ми бачили, численними працями цікавого змісту і досить високого рівня, але-ж українському громадянству доводиться констатувати, що позиції російської інтелігенції в українській справі, загалом кажучи, не переминились на краще. Тут сходяться, за малими відмінами, всі відтінки російської політичної думки. Українська проблема для росіян і після яскравих подій революційного часу—все ще дрібна хатня справа, а не питання європейського маштабу. Навіть солідні органи лівого демократичного крила, оцінюючи суть і вдачу української завірюхи, не знаходять у себе а-ні тіні спочуття до тяжких, болючих переживань української демократії в її спробах поставити свій народ в кращі умови життя. Докори за дрібно-буржуазну тактику, зневажливий погляд з верховин партійної ортодоксії,—це все, на що спромоглись на адресу українців ці верстви російського громадянства, хоч самі вони в кожнім разі не можуть похвалитись кращими наслідками „своєї" революції... Загальний тон відносно українських заходів до реалізації своїх ідеалів—це „lasciate ogni speranza"...

Очевидно, для більш справедливого відношення до нас потрібна ще якась инша наука з реального життя, або инша політична кон'юнктура. А поки-що і ми, в наших відносинах до росіян, повинні либонь керуватись тим самим гаслом і, покинувши всякі надії на органично ворожих нашій справі людей, самотужки тягти свій гуж далі...

П. Стебницький.

Критика і бібліографія.

I. Історія письменства і критика.

1069 Г. Лансон. *Метод в історії літератури* (La méthode de l'histoire littéraire). Переклад з французької мови Охр. Соболева. Всеукр. Кооп. Видавн. Союз. ч. 12. К. 1919; стор. 48, ц. 4 гривні.

Книжка Лансона загально відома. Переклади її зроблено на всі європейські мови. Треба було, розуміється, перекласти її й на нашу. Вимагало цього й те, що в деяких з'явищах з обсягу історії літератури за останній час легко було помітити відсутність жадного метода. От може де-чому й навчить ця невеличка книжечка відомого французького історика літератури.

Але треба було де-що в ній пояснити, попередити читача. А тут хоч додано до книжечки кілька попередніх слів перекладчика, проте не все лишається ясним. По-перше, в заголовці (французькому) й в змісті книжки мова йде про „l'histoire littéraire", а не „l'histoire de la littérature", цеб-то літературну історію, а не історію літератури (Literatur geschichte, не Geschichte der Literatur). Перекладач не зробив ріжниці між термінами, не пояснив цього в передмові. Навпаки, одне речення в передмові викликає непорозуміння: „Історія літератури, як галузь знання, по справедливій думці Лансона, не є наука і по суті не може бути нею; але науковими можуть і повинні бути принціпіяльні основи цеї наукоподібної дисципліни: визначення її суті, обмеження її обсягу й загальна формуліровка її методів". Це твердження є справедливим лише в тому випадку, коли за всіма гуманітарними науками не визнавати права на ймення науки, а надавати йо-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

го лише математично-природничим дисциплінам. Але непорозуміння усувається, коли замість „історія літератури“ в виписане твердження вставити „літературна історія“. Ця остання, розуміється, є лише наукоподібна дисципліна, яка прочищає дорогу для справжньої науки—історії літератури. І коли Лансон в VI розділі перелічує найголовніші елементи історично-літературної праці, він як раз тримається весь час в рамках „histoire littéraire“ і накреслює методично підібрані чорнові операції, які доводиться проробляти кожному історикові літератури, що орудує науковим методом.

По-друге, треба було пояснити, що Лансон накреслює лише загально-логичні, основні прийоми роботи, які можна прикласти не лише до літературних творів. Всякого, хто працює над словесними пам'ятками, не обходять питання, що ставить Лансон історикові літератури: чи дійсний текст, чи повний текст, як датується твір, як він виник, то що. Це рівночасно торкається й історика публіцистики і навіть історика медицини, природознавства й инших наук.

Лансон не торкається зовсім тих методів, які розповсюдилися в останні часи—методів досліду форми твору, методів порівняння сюжетів ріжних творів, методів роботи над поетичними творами. Це може й виходило за рамки міркувань Лансона, бо він мав на меті схарактеризувати загальну чорнову роботу літературної історії окремого твору. А може й випало з поля зору французького історика літератури, який не придивився до нових спроб розроблення історії письменства, як мистецтва і бажав заховати суворість класичного методу французьких істориків літератури: не дурно ж він весь час бере зразки з любого йому XVIII-го століття й згадує критиків початку й середини XIX-го віку.

Перекладчик книжки Лансона визнає знайомство з нею „обовязковим для нашої молодої науки й громадянства“. Можна погодитися з цим, бо книжку написано досить популярно й легко, а торкається вона досить загальних підвалин історично-літературної роботи. Цікаві міркування автора, які з'явилися наслідком довгих наукових його студій, ще більше образна, яскрава форма висловлення цих міркувань дійсно приваблюють до себе. На жаль, переклад зроблено не бездоганно, і це трохи псує враження від книжки.

В. Міяковський.

II. Публіцистика.

1070 Michel Lozynski. Les „droits“ de la Pologne sur la Galicie. Lausanne. 1917. Ст. 52+1. Ціна не зазначена.

До назви, що наведено у-горі, автор додає на обгортці таке пояснення французькою мовою: „Виклад історичних подій, якими поляки стверджують свої домагання Галичини“. Справді, книжка д-ра М. Лозинського є критичний огляд тих ніби-історичних прав Польщі на Галичину, що знов загрожують визволенню наших галицьких братів з чужинецького ярма. Щоб краще з'ясувати справу, автор розглядає її в цілому її обсягу. Тому зміст його твору такий. Після невеликої передмови автор присвячує І-ий розділ оглядові тих подій, завдяки яким Галичина та Буковина зосталися в складі Австро Угорської держави. В ІІ-му розділі він розглядає історію Галичини та Волині з найдавніших часів до року 1387-го, а у розділі ІІІ-ім подає відомости про стан Галичини в складі Польщі. Цю частину книжки можна розглядати взагалі, як вступ до головної її тези, розгляд якої автор починає в IV-му розділі. Цей розділ має назву: „Галичина, як австрійська провінція до 1860 р.“ Його поділено на п'ять підвідділів. Поперше автор зупиняє свою увагу на проекті 1847 р. що до поділу Галичини на дві провінції й на декреті з 25-го листопаду 1848 року. Другий підвіддія присвячено українському рухові, який було викликано цим проектом. В третьому підвідділі автор оповідає про боротьбу поляків з проектом поділу Галичини. Підвідділи четвертий та п'ятий подають відомости про дальшу долю цієї боротьби за р. р. 1849—1860. Звісно, наслідком польського утиску на австрійський уряд Східна Галичина й надалі залишилася в ярмі. Цікавий образ цього ярма подає д-р Лозинський у V-му розділі своєї книжки. Як додаток до цього огляду, автор з'окрема оповідає в розділі VI-му про „польські методи боротьби проти українців“. Він розглядає тут критично і питання про „русофілізм та радикалізм“. А в VII-му розділі наводить докази того, що Східна Галичина є українська країна. На підставі всіх цих даннних автор подає в VIII-му розділі прогноз тих наслідків, що повстануть за-для Східньої Галичини завдяки світовій війні та російській революції. Ось у головних рисах склад питань, що порушено в книжці д-ра М. Лозинського.

Книжка д-ра М. Лозинського взагалі написана ґрунтовно й цікаво. Але я мушу спростувати де-які дрібниці, що на мій

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

погляд перешкоджають загальному приємному вражінню. Поперше, видання її французькою мовою свідчить про те, що автор мав на увазі повідомити про галицькі справи держави згоди. Але досить подивитися в VIII-му розділі на те місце, що подає висновки з попереднього викладу, щоб добачити ті вади автора, які я вже завважив у критиці иншої його брошури *). З одного боку автор не передбачає можливости, що Україна стане самостійною державою, а тому не розглядає цього цілком можливого наслідку тогочасних подій. З другого боку, в цьому начеркові він не встиг остаточно позбавитися своєї „австрійської орієнтації". Навряд чи користна за-для нашої справи в колах держав згоди така риса автора. Але автор „урятовує" своє становище тим, що передбачає можливість сполучення українських земель Австро-Угорської держави з Росією.

Мушу ще завважити одну невеличку дрібницю. Автор добре зробив, що навів хронологичні вказівки, бо закордонні читачі кепсько знають наше минуле. Але не слід наводити такі непевні дати як 975 р. за-для Володимира Св. (ст. 9). Так само питання про те, чи був Нестор автором нашого давнього літопису чи ні, ще й досі викликає поміж ученими великі суперечки. А тому й нема рації посилатися на нього, як на літописця.

Що до французької мови, то її можна визнати досить доброю. Але вона безумовно гірша від тої французької, якою складають свої політичні брошури та книжки поляки. Де-які речення складено навіть кепсько. Ледве можна розуміти, що хтів висловити автор. Даремне також вживає він увесь час слово „la culture" замість звичайного французького виразу „la civilisation". З початку війни слово „la culture" викликає у французів або величезне обурення, як німецький вираз, або глузування. Наші вороги безумовно використають його, як зайвий доказ германофільського нахилу складача. Але всі ці дрібниці не позбавляють ваги твір д-ра М. Лозинського. Добре б було видати його також українською мовою.

Проф. В. Данилевич.

*) Наше Минуле, 1919 р., ч. 1—2, ст. 223.

III. Економика і соціологія.

1071 *Проф.* П. *А. Тутковський.* **Підземні води України.** Видавництво „Праця". Київ, 1918 р. Стор. 1—32. Ціна 1 карб.

В досить популярній формі, легкою, подекуди барвистою мовою видатний знавець природи України, переважно західньої, вчений геолог і одночасно географ, автор академик знайомить читача з тою водою, що в значній кількости ховається під землею в таємничій глибині, в темряві, неначе боїться сонця і тепла. Нагадує він про чудові Карпатські озера, що нарід Український назвав „морськими очами", про пануючі зараз в науці теорії походження підземної води, про проникливі та непроникливі для води ріжноманітні гірські породи, про горизонти ґрунтових вод, про коливання їх режима, про їх корисні та шкідливі властивости, про їх цікаве життя, механичну і химичну працю, як геологичних факторів, що приводять до великих наслідків. Тут знаходимо багато вказівок на присутність по ріжних місцях України й підземних печер, що виникають там, де маються в ґрунті роспускальні гіпси та вапняки, з їх дуже оригінальною флорою і фауною та кістками ріжних давно вимерших звірів, а подекуди з кістками і камінними знаряддями первобутних людей, лійковатих проваллів („ковбань") та провальних карстових озер, що чекають ще докладного дослідження, й чудових криниць з виступаючою біля самої поверхні землі та ніколи незамерзаючою водою, й ріжноманітних мінеральних джерел, що дуже придатні для лікарських цілей, для заснування курортів. Зупиняється автор і на шкідливих наслідках тихесенької, але часом зрадливої роботи ґрунтової води та подає докладні пояснення про знакомиті оповзні в Київі та біля Одеси, що виникають в звязку з геологичною будовою місцевости. Але більш за все звертає автор увагу на ті підземні води, які носять назву артезіянських і дійсно мають велике значіння для сільського господарства, техники і водопостачання взагалі. Автор зазначає всі чудові властивости артезіянської води, завдяки котрим люде шукають її пильно і старанно, докладно пояснює всі ті властивости розбірає в стислій формі, але зо всіх боків цікаве питання, чи є на Вкраїні такі чудові води та чи можна їх використати, і знайомить читача зо всіма головнішими горизонтами артезіянських вод на Вкраїні зазначаючи всі більш-менш відомі випадки використування їх, а головним чином в самому місті Київі, в водопостачанні котрого

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

досить велике, хоч і не виключне, значіння мали наукові досліди, спостереження та практичні вказівки самого автора. Цілком приєднуємося до висновків автора, що „світом науки треба освітити наші підземні глибини і розбудити ті живі води, що там заховані споконвіку і чекають, коли чоловік навчиться їх покликати собі на поміч?“ і можемо посвідчити, що книжечка акад. П. А. Тутковського, не вважаючи на претензійність викладу в де-яких частинах її, будить у читача живий інтерес до вищезгаданого освітлення і наповнює їх принадливою мрією про переведення того освітлення в життя яко мога швидче та повніше.

Проф. В. Дубянський.

1072 **Статистично-Економичний Відділ Центрального Кооперативного Комітету.** Список кооперативних союзів України на 1-ше січня 1919 року. З додатком на 1 червня 1919 р. Київ 1919. Стор. XII+44.

Статистичний Відділ „Кооперо центру“ нагадав за своє істнування випуском першого реєстру українських кооперативних союзів, справочного видання, потребу в якому гостро відчували особливо центральні кооперативні организації. „Список“ занотовує всі (власне ті, про які Відділ має відомости) теріторіяльно-українські союзи, їх філії і контори, росподіляючи ці об‘єднання по губерніях та галузях кооперації (кредитові, споживчі, сільсько-господарські, мішані, неторговельні). Далі „Список“ збиває союзи (чомусь виключаючи тут філії) в реєстр альфабетний. Біля кожного об‘єднання, поруч з точною назвою, позначена його адреса і рік відкриття. В передмові до видання знаходимо цікавий аналіз зібраних відомостей, котрий надає „Спискові“ ширший інтерес: ніхто з бажаючих зазнайомитися з сучасним станом і характером українського кооперативного будівництва не зможе обминути цієї розвідки складача „Списка“ Юр. Масютина.

Цікавіші данні книжки такі.—З 260-ти союзів, про які Відділ мав відомости на 1-ше січня 1919 р. 49,2% припадало на об‘єднання споживчі, 23, 1—„мішані“ (тобто головним чином споживчі і кредитові разом), 16,5—кредитові, і лише 2, 3% на сільсько-господарські. Але кульмінаційною точкою численого зросту споживчих союзів є 1917-ий рік, тоді як кредитових 1918-ий, а сільсько-господарські починають поширюватися вже в 1919-ім. Найгустішою сіткою (судячипо пересічній площі території, що припадає на один союз) роскидані кооперативні союзи по Поділлю, Київщині і Харьківщині

(Остання в винятковому становищі — її районні об‘єднання в більшости незначні і кволі, до речі кілька з них зліквідовано вже після виходу „Списка“). Далі автор намічає навіть загальну закономірність кооперативного будівництва—„густина союзів прямо пропорціональна плотности населення“.

До „Списка“ додана картограма, що наочно ілюструє розповсюдження на Україні кооперативних центрів.

Не багато можна закинути складачеві „Списка“. Недоглядів в реєстрі мало. Ми помітили лише подвійне зараховування в доповненні двох чи трьох центрів (філії Кременчуцького кредитового союзу та агентури Конотопського, див. стор. 28, 29, 30, 42) та ще один незначний огріх мабуть коректорського походження в тому-ж „доповненні“ (філії на Поділлю). Бажано було б, щоб в дальших виданнях „Списка“ (складачі його в групованнях та класифікаціях кооперативних об‘єднань зійшли з того формального ґрунту, на якому вони стоять тепер. Ми маємо на увазі завелике довірря до назв, а навіть і статутів союзів. Особливо це стосується до такого важливого питання, як определіленя кооперативної галузі союза. Відомо, що *фактична* праця кооперативних организацій раз-у-раз одхиляється від тих завдань, які ставила собі та чи инша организація при її заснованню: кредитові союзи захоплюються роботою споживчого характеру, мішані стають чисто кредитовими і т. п. Це з‘явище мусить бути неодмінно взято під увагу на підставі союзних звітів і балансів. В противному разі ми не будемо мати цілком правдивого уявлення про стан розвитку окремих галузів української кооперації.

Дальші видання „Списку“ безумовно розвинуть його не тільки вшир, а і в глибину. Сподіваємося мати відомости про розмір кожного „центру“ (принаймні союзу) а також зазначення, яких центральних об‘єднань він є членом. Остання відомість також має великий як практичний, так і теоретичний інтерес.

Врешти,—чому „список“, а не традиційний український „реєстр“?

О. Попов.

1073 Г. *Вульф.*—**Капіталізм, кооперація і питання кооперативного виробництва.** Переклав О. Варава. Видання Дніпровського союзу споживчих союзів України. „Бібліотека кооператора“ № 11. Київ. 1919 р. Ст. 62. Ціна 5 гривень.

Перекладна брошура Г. Вульфа має бути популярною роботою, присвяченою тим

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

питанням, які зазначені в її заголовкові. Справи, які вона порушує, самі по собі цікаві; книжка, яка освітила би їх, потрібна, але по за тим всім сказати, щоб автор цілком задовольняюче виконав своє завдання не можна.

Популярність викладу авторові дається важко; його робота для мало підготовленого читача названа приступною бути не може.

Не додержавши популярности викладу, натомість автор додержав того, що майже завжди неприємно вражає в популярних роботах: в інтересах, очевидно, популярности викладу він дає досить часто неточні й неправильні визначення цілої низки наукових розумінь. Наведемо кілька прикладів. Національний дохід автор визначає, як „суму тих цінностей, котрі вироблені всім населенням країни“ (ст. 20). Даючи це визначення, автор зовсім минає те, що до розуміння національного доходу включається також відсоток на капітали, уміщені капіталістами даної країни за кордоном; отже національний дохід не є і не може бути тільки сумою вартостів вироблених в країні. „Національний дохід, пише автор далі — цілком іде в їхнє (капіталістів) володіння“ (ст. 26). І потім несподівано додає відразу ж: „І роспреділяється поміж ріжних кляс населення далеко не рівномірно“. Цікаво, як це може роспреділятись поміж клясами національний дохід, коли він цілком іде в володіння капіталістів. Подібні lapsus'и в популярній брошурі недопустимі.

Наведені нами приклади при бажанні ми могли би збільшити. Ці помилки і мала популярність викладу значно зменшують вартість брошури. Але в цілому ця брошура, що зачіпає інтересні питання, при бракові инших робот на цю тему, свою ролю для російського читача могла би відограть.

Що ж до перекладу цього твору, в кожному разі середньої вартости, на українську мову, то ми сумніваємось, чи була в ньому потреба. На наш погляд, з популярних робот перекладу на нашу мову можуть заслугувать лише чужоземні твори особливої вартости. Такі ж середні роботи, як брошура Г. Вульфа, завжди могли би бути замінені відповідними оригінальними роботами. І дивно, що видавництво „Дніпросоюза“, яке видає книжки з старанним добором, цей раз замісто того, щоб подбати про видання оригінальної брошури на теми, зачеплені Г. Вульфом, обмежилось виданням перекладу російської роботи, яка позбавлена яких-небудь особливих вартостей.

Брошуру псує лихий переклад. Перекладчика, який дав нам раніше цілком пристойні переклади, в перекладі цієї брошури наче підмінено. Ряд русицізмів, невдатних виразів роблять якість перекладу дуже низького; в де-яких місцях мова прямо стає незрозумілою. Наводимо приклади мови перекладу: „по за показним порядком і гармонійностю панує безладдя вільних *перегонів* сил сучасного капіталізму“ (ст. 3); „*витурити* свого конкурента з ринку“ (ст. 6); кількість праці *гостро* обмежена“ (ст. 7); „*зауваги* до політичної економії“ (ст. 8); „определяюща роля“ (ст. 11).

В. Садовський.

1074 *Ш. Жід.* **Вороги кооперації.** Переклад з французької мови Г. Драгієвої і О. Борзаківського. „Бібліотека кооператора“ № 14. Вид. „Дніпросоюзу“, Київ. 1919 р. ст. 32. Ц. 6 грив.

1075 *Його-ж.* **Влада споживача** Переклад з французької мови Г. Драгієвої і О. Борзаківського. „Бібліотека кооператора“ № 15. Вид. „Дніпросоюзу“. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ц. 6 грив.

Брошура „Вороги кооперації“—блискуча по формі промова, виголошена економістом і популяриим у Франції кооператором Шарлем Жідом на одному з кооперативних бенкетів в 1893 році. Вона присвячена „загиблим товаришам“ і трактує про причини, які приводять до загибелі більшість кооперативних товариств. Без жадної претензії спиняється Жід на головніших, на його погляд, зовнішніх та внутрішніх ворогах кооперації. До перших він зараховує насамперед жінок, яким „більш до вподоби звичайні крамниці, котрі більш роскішно улаштовані, де служачі більш ввічливі, де можна балакати не поспішаючи“, і з'окрема куховарок. Далі досвідчений кооператор вказує на ровнотну книжку, що її так не люблять (знов таки жінки)—хазяйки. Потім іде комерсант і торговець. Тут кільки сторінок занято наївною полемикою з приватними торговцями, які десь вимагали, щоб урядовцям було заборонено купувати товари в кооперативних крамницях. Врешті останній ворог кооперації, на думку промовця, соціялісти. Цілковитим анахронизмом і в великій мірі непорозумінням згучать докори і уваги робітникам за їх „глуху зненависть“ до кооперації, при чому промовець покладається на якісь резолюції „гуртка соціялистів в Парижі“, що стосуються до 1886(!!) року; автор, як бачимо, зовсім не розріжняє відношіння робітництва до кооперації, як такої, від

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

його відношіння до буржуазних кооперативних організацій. Могли-б бути більш інтересні вказівки Жіда, як кооператора-практика, на внутрішні хиби кооперативних об'єднань. В промові зазначено їх лише дві: дух торгашества і індивідуалізм (французів). Що до першої, то на превеликий жаль, Жід говорить про „торгашество" лише поодиноких споживачів, членів кооперативних товариств і а-ніяк не торкається з'явища більшого принціпового значіння—можливого торгашеського духу промислової політики самих кооперативних організацій. Друга зазначена внутрішня хиба також не має жадного відношіння до кооперативів, як таких. Трапляються в брошурі думки дуже рисковні для сучасного кооператора. Наприклад: „ми (кооператори) певні, що зогляду на змогу творити нові багацтва, у нас не буде потреби „видирати з рук буржуазії, неначе кістку у собаки, ті цінности, які вона собі набула. Нехай вона їх ховає" (ст. 23). Не всякий сучасний кооператор погодиться з такою великодушністю що до буржуазії, боротися з якою має він за своє завдання.

Загальне враження: виразні буржуазні нахили, поверховий характер викладу, неглибока арґументація.

Мало чим вище від „Ворогів кооперації" друга брошура того-ж автора—„Влада споживача" (Лекція викладена в Лозанському університеті в курсі кооперації в році 1898). Тут ми знаходимо комічне порівняння економичного значіння споживача і виробника („...найбільш вульгарна і животинна форма споживання, а саме—їжа має більш соціяльний характер, ніж продукція, а доказ тому те, що люде за всіх часів не знаходили кращої форми братерства, як зібратися за одним товариським столом—і найбільш величня ознака Причастя це акт споживання—це стіл з хлібом і вином під час Тайної Вечері", стор. 5) з дальшим покликанням на авторитет Бастіа (типового „вульгарного" економиста другої чверти XIX віку, гарячого оборонця інтересів буржуазії). Знаходимо докори споживачам за їх пасивність і вказування на звязану з цим залежність характеру споживання від інтересів організаторів продукції; заклик до споживачів обернутися врешті з „клієнтів" в панів виробництва і инші подібного роду ляментації, якими звичайно наповнені популярні брошурки по кооперації (на жаль, не рідко і більші праці, що претендують на теоретичне і наукове значіння).

Інтересне, між иншим, признання, що влада споживача викличе де-яку затримку в економичному обороті і наблизить нас до стану „застою". Проте „будемо сподіватися", що XX вік стане віком споживачів (ст. 31, 32).

І врешті повстає питання—для кого призначаються такі брошурки „бібліотеки кооператора"? За-для кооперативної агітації серед українського селянства вони не годяться через, сказати-б так, фельетонно - інтелігентський характер викладу (особливо першої книжки); і занадто поверховий підход до теми; робітник читати їх не буде; читачеві хоч трохи знайомому з кооперацією, що спокуситься ефектовною назвою книжки та голосним ім'ям автора, вона не дасть абсолютно нічого, не збудить у нього а-ні одної свіжої думки.

Може і не варт було-б спинятися на подібних брошурах, як би не той факт, що їх видає центральний український союз споживчих об'єднань.

Мова перекладу цілком задовольняюча. Видано книжечки недорого і блискуче: грубий білий папір, чіткий шрифт, стильова обгортка, майже бездоганна коректа і, врешті, широчезні береги (поля): з 8-ми квадратових одиниць сторінки три припадає на друк і п'ять залишаються вільними! І це в той час, коли в країні гостра недостача паперу, що часто-густо не дає змоги роспочинати нове, часом користне і необхідне видання.

О. Попов.

1076 М. *Рашевський.* **Про становище робітників на цукроварнях.** Переклад з російської. Передмова д-ра Фабриціуса: Організований трудосахар і бурякове робітництво. Видавництво Українського Робітничого Клюбу у Київі. Київ. 1919. „Бібліотека цукровобурякового робітника" № 2. Ст. 32. Ціна 2 карб.

Як найщиріше повинно вітати щасливу ідею молодого видавництва Українського Робітничого Клубу у Київі роспочати випуск серії розвідок на спільну тему, що позначається загальною назвою „Бібліотека цукрово-бурякового робітника". Виключна бідність відповідної літератури на місцевих мовах (маємо лише кільки випадкових брошур по російському) і тісний звязок більшости цукрового робітництва з українським селом, а значить його національний характер, дають підстави сподіватися, що роспочате видання знайде широкого читача і сприятиме повернению до національної культури та до національних форм класових організацій робітництва головнішої галузі української сільсько-господарської промисловости.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Зазначене велике завдання видавництва примушує нас звернути на брошурку Рашевського може більшу увагу, ніж то відповідає її невеличкому розмірові.

Нарисові „Про становище робітників на цукроварнях“ видавництво передпосилає, наче вступний розділ, інтересну і змістовну статтю д-ра Фабриціуса, яка розглядає принціпи сучасної організації нашого цукрового робітництва. Звернувши увагу на невідповідне представництво в робітничих організаціях трудосахарних верхів і трудосахарних низів на шкоду останнім і зазначивши аналогію подібного характеру організацій з практикою англо-американського нестред'юніонізму, де також гегемонія належить кваліфікованій та інтелігентській праці, автор вказує на загальну опортуністичність робітничих об'єднань такого роду. Поруч з тим автор рішуче підкреслює необхідність включення в спільні робітничі організації сезонних та бурякових робітників, котрі до останнього часу не були репрезентовані в Центральнім Комітеті Трудосахара. Річ в тому, що кадри цих груп цукрового робітництва набираються мэйже виключно з найбідніших місцевих салян. Виключне значіння такого елемэнту для українських робітничих організацій цілком наочне.

Хтілося-б, щоб уваги і висновки д-ра Фабриціуса були зроблені на тлі принаймні коротенької, але виразної історії організації цукрового робітництва, яка мала-б бути накреслена в статті хоча-б загальними рисами. Бо без цього, боїмося, де-які інтересні спостереження автора залишаться незрозумілими для непідготованого читача. До того-ж сам характер викладу—уникання остаточних логичних висновків, точок над і, які автор полишае робити читачеві, часом сугуба літературність мови—наче спеціяльно рахуе на розуміння інтелігентної людини і навряд чи відповідас загальним завданням „бібліотеки цукрово-бурякового робітника“.

Щиро, яскраво і безпретензійно, з глибоким співчуттям до долі цукрового працьовника малюе М. Рашевський надзвичайно тяжкі умови праці і перебування на цукроварнях. В невеличкій брошурі компетентного автора (Рашевський—директор цукроварного заводу) знаходимо характеристику окремих груп цукрового робітництва та тої системи найму робітників, що дае змогу підносити експлоатацію останніх до найвищого ступня; міркування про необхідність і економичну раціональність скорочення робочого дня з 12-ти до 8-ми годин і чимало иншого матеріялу. Особливу увагу присвячуе автор низькій свідомости цукрових робітників, їх невмінню розібратися, хто є їх дійсний ворог. Яскраво змальовано пасивний та впертий характер боротьби робітників за свої інтереси, характер протестів проти утисків та несправедливости. „Боротьба йде дрібна, партизанська, одначе вона ведеться, ніколи не припиняючись як таємно, так і наочно. Кожні заходи урвати чи згіршити харчі, зменшити платню чи набавити праці, всяка дрібна, особиста образа—все це зустрічае уперту, тверду боротьбу, не завше, правда, успішну. Певне одно: всі робітники почувають, що з одного боку вони—робітники, яких усяк ладен надавити, а з другого всі вороги—хазяїни, усе начальство заводу, взагалі пани. І ніколи не буває цілковитого миру та згоди між цими двома лагерями, в кращому раіз затаене та приховане недовірря та опаска“. Добре, майже художньо змальовано автором процес физичної праці робочої „зміни“.

На мові перекладу—виразне і неприемне тавро оригіналу („вмудряються“, „положений час“, „несмітна кількість“, „не дорожать ними“, „заставить робити“, „немае звання“... і т. д.). Може це й дрібниця, але прикра. Взагалі нашим видавництвам, особливо популярним, треба звернути увагу на цю внутрішню охайність.

Переходячи до книжки в цілому, як до одного з перших випусків цукрово бурякової серії, повинно зазначити трохи механичне поєднання „передмови“ з брошурою Рашевського. Тема, порушена д ром Фабриціусом, мае великий самостійний інтерес і „орґанізований трудосахар“ приточено до книжки штучно. Це особливо кидається у вічі в виданні, що мае бути складником цілої бібліотеки („бібліотека цукрово-бурякового робітника“), по питанню цукрової промисловости і її „трудових основ“. Тут історія і характер професійного руху цукрового робітництва мусить знайти своє окреме місце; вони безумовно повинні бути освітлені більш широко окремою розвідкою.

Мимоволі думка обертається до загального плану видання „бібліотеки“ і шукае в ньому пояснення цього недогляду. Проспект видання під нумерами 5 і 6 (готуються до друку) зазначае випуски—„Цукрова промисловість на Україні під час війни“ (автор—відомий знавець нашої цукрової промисловости проф. С. Веселовський) і „Цукрове робітництво на Україні в історичній перспективі“ (Гр. Довженко). Може останньою обіцяною розвідкою видавництво

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

і має на меті заповнити зазначену в горі прогалину, але очевидно зовсім на боці залишається тема, освітленню якої треба-б було присвятити один з перших випусків „Бібліотеки“. Ми маємо на увазі загальну історію цукрової промисловости на Україні і з'окрема вияснення питання про прибутки цукрозаводчиків та ті засоби, якими за допомогою уряду вони користувались в гонитві за дивідендами. Ми переконані, що популярно-науковий виклад звязаних з цим перипетій (приватне нормування випуска цукру, далі урядове його регулювання з 1895-го року, правила про денатурацію цукру після брюсельської конвенції і т. д.) викличе живе зацікавлення широких робітничих мас і в великій мірі сприятиме збудженню тої свідомости, слабий розвиток якої так засмучує М. Рашевського, та врешті примушує Київський Робітничий Клуб роспочинати своє видання. Немає потреби з'окрема спинятися на тому, що ознайомлення з історією цукрової промисловости країни є необхідна передумова для розуміння і свідомого відношіння до инших питань так чи инакше звязаних з її розвитком. В тому числі і питання робітничого.

Дістаємо загальне враження, що програм цукрово-бурякової серії розроблено видавництвом У. Р. К. не досить ґрунтовно; окремі розвідки намічаються до певної міри випадково (хоч не можна не вітати думку випустити по українському протоколи першого з'їзду бурякового робітництва, що виходять, як перший нумер „Бібліотеки“). Не будемо говорити про значіння строго-обмірк ованого плану певного видання.

Очевидно, недотримання цільности змісту другого, розглянутого випуску стоїть в звязку з цією загальною вадою роспочатої серії.

Сподіваємося, що наступні книжки інтересно, ріжноманітно і своєчасно задуманої цукрово-бурякової бібліотеки поповнять зауважені недогляди видання.

О. Попов.

IV. Красне письменство.

1077 П. *Куліш.* **Орися і инші оповідання.** В-че т-во „Криниця“. Народня бібліотека № 1. Київ. 1919 р. XIV+67 стор. Ціна 5 гривень.

1078 *Марко Вовчок.* **Сестра і инші оповідання.** В-че т-во „Криниця“. Народня бібліотека № 2. Київ. 1919 р. Ст. 71 Ціна 6 гривень.

1079 *Ів. Нечуй-Левицький.* **Рибалка Панас Круть і инші оповідання.** В-во „Криниця“. Народня бібліотека № 3. Київ. 1919 р. XVII+113 стор. Ц. 10 гривень.

У давнину по столичних російських газетах, між иншими оповістками про спродаж та купівлю, друкували й такі наприклад: „За отъѣздомъ продается лошадь и двѣ горничныя дѣвушки“. Поміж тими кріпацькими „душами“, що „за ненадобностью“ продавалися, були й наші парубки й дівчата, чоловіки й жінки і діти, сини вольного степу українського, правительственною системою поневолені, у кріпацтво віддані, яких поміщик мав право судити і карав штрафами, ланцюгами, батогами, завдавав до в'язниці не то що за злочинства, а „за нерадѣніе къ церкви“, наприклад, як кажуть сучасні акти, „за непочтительность къ дворянству“ і инше т. под.; за „продерзостные ж поступки“ засилав до Сибіру.

Наше письменство 60-х років минулого століття, напередодні скасування кріпацтва, дало авторів, що своїми творами допомогли громадському сумлінню навіки наложити тавро призирства на ганебний інститут поневолення людини в формі офіціяльно визнаного тоді кріпацтва. Марко Вовчок і П. Куліш будять у нас спогади про те прикре минуле, те суспільне лихо, що поневоленим рвало душу й тіло („Козачка“, „Горпина“), а того, кому довелося панувати, нівечило морально. Недоладня суспільна система псувала й нівечила людей, заводила лихо та ворожнечу там, де народні звичаї викохались в щирості, простоті та людській приязні, де на сторожі громадської моралі стояв народній присуд („Про злодія в селі Гаківниці“). В таких, трохи ідилічних тонах, малюють побут нашого села народницькі оповідання М. Вовчка, а ще більш—Кулішеві („Орися“). Дві перші, видані т-ством „Криниця“, книжечки з оповіданнями цих авторів логично вяжуться між собою, доповнюючи одна одну, художніми штрихами домальовуючи одну картину. Дальшим числом треба б видати для народньої бібліотеки Шевченка Але його поезії чомусь в програмі видань т-ства постановлено на шосту чергу, після І. С. Левицького, Франка та Коцюбинського. Ні з історичного, ні з логичного погляду цього не можна виправдати. Ів. Нечуй-Левицький письменник після кріпацької доби. Коли в своїх творах він і звертається иноді до аналізу кріпацького ладу, то власне за-для того, щоб показати джерело суспільного лиха, яке на Україні не висохло цілком після р. 1861, ставши лиш „малою панщиною“. Звязуючи сьогочасне з мину-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

лим, панщину з життям народу після її скасування, після тієї, мовляв, „недоробленої реформи“, Нечуй Левицький в майстерно-оброблених оповіданнях та повістях сутонародньою, барвистою мовою оповідає про народнє лихо, повсякчасні злидні, від недостачі землі та несходимої темряви й безпорадности, що гонять селянина в найми, ставлять в економичну залежність од державців великих маєтків. Гірке бідування зводить з світу рибалку Панаса Крутя. Злиденне життя веде до здичавіння, робить иноді найближчих сусід лютими ворогами („Баба Параска та Палажка“), нівечить моральне почуття („Невинна“). І це — на Україні, де за давніх часів люде в достатках жили і де всі добра тепер не людські, а „якогось поляка чи недоляшка, чи перевертня з наших“ („Запорожці“). Гарно складена біографія і чотирі оповідання зібрані в книжечці, дають змогу більш-менш ознайомитись з характером цього письменника.

Ідею систематичного видання вибраних творів наших кращих письменників, з їх біографіями за-для народнього вжитку треба привітати. Шкода тільки, що умовини сучасної книжкової продукції важкими путами спадають на наші видавництва. І т-ство „Криниця“, випускаючи перші книжечки народньої бібліотеки, гарні і досить чепурні з зовнішнього боку, не змогло видати їх по дешевій ціні. Здавалось-би, що коли п‘ять тисяч примірників не забезпечують дешевої ціни виданню, не вагаючись можна збільшити наклад до 25 ти т. примірників, аби була ціна дешева, бо попит на українську книжку великий і згодом ще збільшиться.

В. Поточний.

1080 *Грицько Григоренко.* **Твори т. І.** Видання т-ва „Час“ у Київі. 1918 р. Ст. 251. Ц. 4 карб. 50 коп.

На сірому тлі сільського побуту змальовує Грицько Григоренко картини життя—бідування наших людей, чоловіків і жінок на селі, що живуть „і не питають: на що? для чого? Так Бог дав та й вже! більш того, що нещасні ніж щасливі“. Нещасні через злидні та через темноту.

Земля й робота біля неї—ось що лежить в осередку світогляду нашого селянина і такого, а не иншого напрямку всього його життя. Землі ж у людей мало і за ту святу земельку, за город, скажемо, чи за латку поля не раз доводиться вести боротьбу братам рідним. Бере гору звичайно більш завзятий, заможніший, той, у кого і старшина, і писарчук, і староста—все свої люде („Ось яка стерня“ і „Хто кого“). Люде на селі здебільшого пробувають у бідности, иноді у таких злиднях, що аж мати у Бога смерти своїм дітям благає („Сватання“); „одно одного заїдають, багатирі кров ссуть з бідних великим процентом, зборщики чужі гроші закручують і неправду роблять за-для грошей“ („Батько“). Робота біля землі—імператив (примус), що керує волею селянина і якому селянин кориться иноді навіть всупереч бажанням власного серця („Сватання“). Важка жіноча доля, надто—там, де в одній хаті збивається по кілька семей („Старий молодий“, „Доля“), де мало не що-дня сварка „не за молоко, так за щось друге“. Жінки клянуть весь світ, а роблять, „поки доля їх на борошно не перемеле та нового зерна у кош не насипле, а тяжка їх робота, ох тяжка“ („Божевільна“). Од лихої житки люде дичавіють, брешуть („Хівря язиката“), б‘ють своїх жінок і лаються, лаються без краю. „Не можна при нашому житті не битись і не лаятись: всякий лихим зробиться, бо того нема, тее треба, то коняка здохла, то жито не вродило“, говорить поважний селянин („Батько“). Не допоможе тут нічого й школа, що „хто її й знає, для чого вона? Бо одно те, що куди воно годиться після науки? В пастухи не хоче йти, носа копилить, а в писарчуки ж всіх не візьмуть. А темні у нас люде, темні!“

Змальовані автором постаті не глибокі і не скрізь виразно накреслені. Тон оповідання діловий, спокійний, иноді трохи аж нудний. Авторська манєра нагадує точні етнографичні записи, часто густо навіть з непристойною лайкою в розмові. Ця неприємна особливість цілком незрозуміла в тих випадках, коли иноді сам автор не утримається і почне сквернословити (напр. на стор. 147, 152, 180, 229). З боку форми більшість Григоренкових оповідань лишають бажати багато ліпшого, вони загадто ростягнуті. Компактніші ж з них, як от „Доля“, „Божевільна“, „Чи по правді“?—читаються з інтересом. Мова у Григоренка взагалі гарна, народня, але трапляються не українські слова—„оддільно“, „жарить“, „увірились“, „вличити“, „завіряв“, „положим“ і иниі.

Хоча Григоренко і не визначається блискучим письменницьким хистом, одначе його читають, видавництва ним цікавляться, історик українського письменства згадує про нього, як про автора, що має особливу фізіономію і лишив по собі слід в літературі оповіданнями з сільського прозаїчного життя. Ці правдиві, хоча й досить песими-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

стичні взагалі оповідання, з картинами сірої буденщини, в цілости роблять враження на читача, якому стає зрозумілим, чому окремі персонажі Григоренка ненавидять нарешті саме життя і клянуть: „а бодай воно все завалилося! Як мені воно все остигло! живи, живи,—чорти батька зна, на що!“

В. Страшкевич.

1081 *С. Черкасенко.* **У шахтарів.** Як живуть і працюють на шахтах. „Українська Школа“. Позашкільне читання № 3. Видавн. т-во „Дзвін“. Київ. 1919. Ст. 78+2 н. З мал. Ц. 5 гривень.

Книжечка Черкасенка—властиво популярний нарис в рямцях оповідання, як певної форми популяризації. Росповідаючи про хлопчика Михайлика, який з своїм батьком приїшов з села на шахти і з часом став справжнім робітником, та ще й кваліфікованим, термінами нашого часу кажучи, автор малює ріжні боки небезпечної праці в шахтах і тяжкого життя робітників при них. Фабула оповідання трохи суха, недраматична, через що, може, цікавіша від оповідання Черкасенка книжка на ту-ж тему, складена М. Загірнею (Під землею. Оповідання про шахти. Вид. Благод. т-ва). І з'окрема де-які відомости техничного характеру подані у Загірньої в цікавішому, на нашу думку, викладі, ніж у Черкасенка. Зате Черкасенко звертає більшу увагу на соціяльно-економичний бік справи. Просто, але конкретно й влучно малює він, як одривається селянин од землі і стає робітником-пролетарієм, як попадає в тяжкі умові життя і стає об'єктом визиску, як підносить він прапор боротьби й здобуває кращої долі. Не обминає автор і тяжких фактів визиску дитячих сил. Тому книжечка Черкасенка на простому, конкретному матеріялі добре вводить в елємеати робітничого питання, викликає низку запитань у читача і тим розвиває його свідомість що до соціяльно-економичних боків і умов життя. Добре опрацьоване з літературного боку, оповідання Черкасенка вкупі з книжкою Загірньої дасть досить цікавого матеріялу (з'окрема для учнів) до самостійного читання, бесід, складання невеличких компонувань на теми з робітничого життя. В книжці є малюнки, але через умови сучасного друку й папір вони звичайно чіткими бути не можуть.

Гр. Іваниця.

1082 *Джекобс.* **Старий моряк.** Переклав С. Паночіні. Гумористична бібліотека. ч. 1. В-во „Сяйво“. Київ. 1918 р., ст. 32, ц. 1 гр.

1083 *Виборний Макогоненко.* **В суді та инші оповідання.** Видание третє. Гумористична бібліотека. Ч. II. В-во „Сяйво“. Київ. 1918 р., ст. 63. Ц. 2 грив.

1084 *Отто фон Фабріціюс.* **Невинна дівчинка.** Гумореска. Переклав І. М. (З нім. мови). В-во „Сяйво“. Київ. 1918 р., ст. 48. Ц. 2 грив.

Позначені вище три книжечки (ч.ч. 1, 2 і 3) становлять собою перші видання „Гумористичної бібліотека“ в-ва „Сяйво“. Друга з цих книжок, оригінальна, „В суді та инші оповідання“ Виборного Макогоненка—містить в собі оповідання, збудовані на фактах нерозуміння української мови ріжними урядовцями при службових зносинах їх з населенням (разом з тим і населення також не розуміє їх). З цього виходять курйозні випадки з практики судової, медичної та ин., які наочно і часто дуже влучно доводять ненормальність становища, коли представники уряду не розуміють мови населення, яке вони обслуговують. Що до самих оповідань Макогоненка, то можна хиба зазначити, що иноді автор повторюється, наприклад, з словом „несете“ в двох оповіданнях,—що курйоз із словом „А коліно“—„Акулина“ трохи штучний, нарешті, що оповідання про батюшку, крім штучности, ще й грубувате,—але в цілому оповідання Макогоненка читаються з цікавістю, і, треба сподіватися, третє їх видання не буде останнім.

Дві инші книжечки „Гуморист. бібліотеки“—перекладні: перша— „Старий моряк“ Джекобса, здається, з англійської (перекладчик чи видавництво чомусь цього не вказало), „Невинна дівчинка“ Фабріціуса—з німецької. „Старий Моряк“ Джекобса, крім дотепного й цікавого змісту, визначається також гарною структурою й добрим перекладом. Правда, перекладчику треба б обминати такі штучні фрази, як „Він притишив голос і *позбавив таким чином цікавих сусідів можливости добути потрібні для них відомости*“, або вирази—„*де було росташувався*“, і „*позаяк*“; але й цю книжечку „Гумористичн. бібліотеки“ можна вважати і по вибору і по перекладу доброю.

Не можна того сказати про „Невинну дівчинку“ (власне правильніше було б „дівчину“, бо вона ж не була й не здавалася „дівчинкою“) в перекладі І. М. Цг книжка, не дуже цікава і без особливоя „гумору“ по змісту, стала зовсім неможливою через переклад, який видається нам не

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

українським, а немов би тим „північно-німецьким діалєктом", яким говорила сама „Невинна дівчинка." — Перекладчик пише *говорють, млямлили (?), нім я ще встиг, путалася* (зам. плуталася), *дикий роспач виладовувався що дня на мою голову, суггестивно відчував я, оборпювала, навіть вона піднялася* (зам. встала) і т. д. Такий переклад неприємно читати і він попсує враження хоч якої книжки.

Нарешті, кілька слів взагалі з приводу цих перших виданнів „Гумористичної бібліотеки". На наш погляд, при перекладах неодмінно треба б подавати хоч найменші відомости про автора оригіналу (національність, роки народж. і ин.). Конче потрібно також, щоб переклад був дійсно з оригіналу, а не з російського перекладу, як це можна підозрювати і що-до „Моряка" і що-до „Дівчинки": в „Моряку" таке підозріння викликають цілком російські фрази, які я подав вище, а в „Дівчині" — слова „супруг" і „муж", що перекладчик поставив навіть в лапках. Переклади повинні бути зразковими, і таких праць, як переклад І. М., видавати зовсім не можна. Треба також дбати й про коректу, а то „Невинна дівчинка" аж надто засмічена друкарськими помилками. *П. Горецький.*

V. Видання для дітей.

1085—1102 „Нашим найменшим!" Видає *А. Крушельницький*. Прикрашує малюнками О. Кульчицька. Львів—Київ. 1918 р. Кожна книжка in 32°., ціни не зазначено. № 1.— Дурень і його жінка-жаба, панна (нар. казка) стор. 15; № 2—Богатий Марко (нар. легенда) ст. 15; № 3—Лисиця й вівця (нар. байка) ст. 15; № 4—Котик і півник (нар. байка) ст. 15; № 5—Два брати. Грішник (китайські казки) ст. 15; № 6—Цар(ь)-лев (народня байка) ст. 31; № 7—Повінь (кит. нар. казка) ст. 15; № 8—Господар(ь) і вуж. Сом, рак і ворона. В'юн і щука. Лисиця й рак (нар. байки) ст. 15; № 9—Пімста звірів (народня байка) ст. 15; № 10—Сорока й когут. Лисиця й журавель. Лебідь, щука й рак (нар. байка) ст. 15; № 11.—Про морського царя й його дочок (нар. казка) ст. 23; № 12—Песинський, жабинський, сухинський й золотокудрії сини цариці (народня казка) ст. 23; № 13—Про бідного парубка й царівну (нар. казка) ст. 23; № 14—Вовк і козенята. Вовк і заїць (нар. байки) ст. 15; № 15—Кому трудніще працювати. Старий Максимець. Кому зозуля кувала? (нар. оповід.) ст. 23; № 16—Три брати і Бог. Як Бог нагородив бідного чоловіка (нар. лег.) ст. 15; № 17—Ділова дочка. Про коваля й бабу людоїдку (нар. казка) ст. 15; № 18—Про Марусю, козацьку дочку (нар. казка) ст. 15.

„*Нашим найменшим*!"—таку зворушливу присвяту-назву обрано видавцем за-

для цієї, незвичайно гарно виданої серії книжечок для дітей наймолодшого віку. І хоч уся серія складається аж з 30 №№, а в нас під руками є тільки-но їх 18-ть, але й цього досить, щоби скласти зовсім певне уявлення про ціле видання. Бо як кожна окрема книжечка з цієї серії, так і всі вони взагалі—цілком ясно відбивають на собі добре обміркований та старанно переведений план видання.

Кожна окрема книжечка складається напів з тексту, напів—з відповідних малюнків: горішня половина сторінки присвячується малюнкові, долішня—текстові (от 13 до 17 рядків)... Таким чином видно, що це видання остільки ж літературне, оскільки й художнє. А через це й важити його слід з обох цих поглядів.

Що до літературного змісту книжечок, то його становлять народні твори—казки, байки, легенди й оповідання, подані видавцем у суто-народнім, стислім і безпосереднім викладі, без жадної літературної обробки. Цей виклад робить на читача дуже приємне враження. Навіть де-які відміни галицької говірки (життєм, дітий, гостий, людий та инш.) не зоставляють по собі прикрого враження. Трохи неприємні російські слова й вирази, яких подибується сила (капкан (III, 10), угощу, смеркалось, остановились (III, 13), не тут то було (III, 14), блистить (V, 7), клюв (V, 10), розпростерла оба крила (V, 12), заяць (VI, 3), стіснятися (VI, 13), кріпко (VI, 13), дурак (VI, 31), насікомих (VII, 4), обоїх (VII, 11) і т. д.)... Зате до де-яких народніх творів, що ввійшли до загального вжитку та підлягли літературній обробці,—з уст народніх зроблено цікаві додатки... Такий додаток подибуємо в байці про „Лебедя, щуку й рака". З народньо-української редакції цієї байки стає зрозумілою спонука, з якої ці тварини замислили запрягтися до навантаженого воза... Щуці й ракові, бачите, забагнулося вкупі з лебедьом на зіму летіти у вирій. А щоб у дорозі та й в новій країні не голодувати, вони вирішили узяти з собою харчів. Воза навантажено і т. д.

Не завжди можна погодитися з видавцем і що до визначення одмін словесних, по яких ним розташовано народні перекази... Так, усі перекази, де дієвими особами з'являються тварини, видавець залічує до байок. Але характерною ознакою байки, з загально-усталеного погляду, є моральна сентенція, якою попереджається або закінчується байка. Жаден з переказів, що видавець узиває байками, такої сентенції не має. Отеж нам здавалося б, що краще й

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

поправніше було би зачислити усі такі твори народні або до епосу животинного, або ж просто до казок.

Таке ж непорозуміння і з „легендами“. І тут немає характерних ознак легенди, а через те знов усі „легенди“ ми залічили б до *оповідань*.

Що до малюнків, які зробила за-для цього видання п. О. Кульчицка оливцем, то, здаючи остаточний присуд про них на фахівців, зазначу тут ось що. Поперед усього мені здається, що ілюстрацій занадто багато, та що вони через те саме часто-густо торкаються друго-й третьорядних моментів із оповідань. Це може шкодливо відбитися на волі фантазії малого читача, пригноблюючи її та направляючи на трафаретні шляхи... Подруге, ці малюнки занадто, так би мовити, інтелігентські. Навряд чи зроблять вони відповідне враження на малого читача, особливо з селянських дітей. Нам здається, що художниця надаремно понехтувала сюжетами багатющого вкраїнського лубка нашого. Ці сюжети та їх оброблення далеко краще відповідали б суто-народньому змістові й викладові літературного матеріялу.

Ілюстраторша користується за-для деяких малюнків з ліній, товщих чи тонших, за-для инших зі сполучення ріжного тла (білого, чорного й сірого). Нам більш подобаються малюнки, збудовані на комбінаціях тла...

Взагалі ж кажучи, це видання з технічного боку зоставляє позад себе майже все, що до цього часу видано було в нас із галузі дитячої лектури. Це одна з небагатьох, на превеликий жаль, спроб поставитися як найсерйозніше до справді дуже поважної справи—видання дитячих книг, щоби вони були й користними, й цікавими, й художніми. Тут на кожнім кроці помічаєм і щиру любов цо дитини й велику повагу до переняти на себе обов'язків видавця... З цієї спроби багато де чого необхідного мусять навчитися наші наддніпрянські видавці. Львівському ж видавцеві, що „возлюбив“ так багато, мусило б бути прощено й більші недогляди та хиби, ніж які ми зазначили у цім побіжнім огляді.

Олександер Ходзицький.

1103 *Х. Майстренко.* **Забавки - Загадки. Казочки.** В-во „Поступ“, Київ. 1919 р. 62 стор. Ц. 4 грив.

„Переглянувши згадані вище огляди, ми бачимо, що література такого величезного значіння й впливу, як дитяча, займає у нас до цієї пори одно з останніх місць. За 1917 рік... (складач огляду української продукції в „Книгарі“) ...налічив українських видань для дітей ріжного віку 21-о, а за 1918 р.—64-рі. І то більш за все „метелики“ та взагалі дрібні книжечки“...

Так писав про справу видання книжок для молоді Ол. Саліковський у 22-му ч. „Книгаря“, і слова ці мимоволі пригадали ми, переглядаючи нового такого „метелика“, виданого в-вом „Поступ“.

Ніякого власне „Поступу“ видавництво звичайно не робить, перевидаючи старі книжечки.

Нігде це не зазначено, але-ж всім відомо, що „Загадки - забавки“ д. Майстренка були вже випущені у світ в Петрограді 1915 р., і весь „Поступ“ у тім, що до них додано ще кілька казочок („Рукавичка“, „Івасик Телесик“, „Коза-дереза“, „Горпинка“) всім відомих. Казочки ці автором перероблені трошки, збільшені, підфарбовані і... зовсім не на користь їм. Гарна проста казочка „Рукавичка“ нічогісенько не виграє од того, що д. Майстренко додав до неї вступ з віршами, описом приходу зими і т. ин. Вона стала тільки більше місця займати у збірці і... більш нічого.

Про самі „загадки-забавки“ казати нічого: це матеріял, як ми зазначили, не новий, читач вже його бачив і прийняв прихильно.

Проти того, що вони з'явилися у другe, нічого не можна закинути. Шкода тільки, що наші видавництва головним чином і займаються виданням тільки цих маленьких збірочок, подають під „ріжними сусами“ одне й те-ж саме, товчуться на місці.

Плану й програму в справі видання дитячих книжок, а також доброї редакції, досвіду й вдумливого відношення до справи не помітно.

Не маємо через щось і досі ні одного дитячого журналу. І коли діждемось, невідомо.

Не великий поступ вбачається у нас в справі постачання дітям ріжного віку цікавої й користної книжки...

Л. Бурчак.

VI. Популярно-наукові видання.

1104 **Щорічник Полтавського Народнього Природничого Музею** 1916—1918. № 5—6—7. Полтава 1919. Ст. 56. Ціна не зазначена.

„Щорічник“ то бувший „Ежегодникъ Полтавскаго Естественно-Историческаго Музея“. З цього часу редакція видання ухва-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

лила такий принціп, що науковий матеріял, який надсилається до редакції, мусить друкуватись на тій мові, на якій він написаний автором. Цей принціп проведено і в даному №. Сучасні обставини не дозволили Музею видрукувати своєчасно черговий № „Щорічника“, а надзвичайна дорожнеча друкарського матеріялу не дала змоги випустити Щорічник за окремі роки, а тому трое чисел об'єднано в одно. Зміст останнього випуску такий: Від Редакції, Справоздання музею за 1915 і 1916 р., Шарлемань: До фавни Переяславщини; Жихаревъ П.: Замѣтка о златкахъ Полтавской губерніи;—Відомости про результати полювання в маєтках кн. В. С. Кочубея за 20 років (1897 — 1916) і Ніколаев В.: Рослинність багнищ західньої частини Полтавщини.

Дрібних термінологичних і друкарських помилок в „Щорічнику“ не слід лічити, як що взяти на увагу, що науковим виданням по природознавству у нас приходиться прокладати шлях при дуже важких обставинах. Взагалі книжечка видана чепурненько, і треба вітати полтавців з новим цікавим і цілком науковим виданням на рідній мові.

М. Ш—нъ.

1105 *М М. Бейєр.* **„Шануймо і бережімо свій рідний край“.** Серія видань по охороні природи. Книжка 1. Видання полтавського Природничого Музею. Полтава. 1919 р. Стор. 1—16 великого формату з 12 малюнками. Ціна не зазначена.

Книжечка читається з великим захопленням з початку до кінця. В кожному рядку почувається великий аматор природи взагалі та природи України з'окрема. Книжечка присвячена популяризації серед широких верств громадянства, переважно нашого селянства, ідеї згуртування в спілки охорони і захисту рідної природи. Повні художнього ліризму сторінки, де провадить автор думки про те, що в житті людини, як в житті природи, буває весна, літо, осінь і зіма та нагадує читачеві про весну—давне минулу природу милої його серцеві Полтавщини. До серця доходять його вогнені слова про те, як нарід наш завдяки своїй темноті, веселий, багатий край переводить на пустелю німу. І довгий час дзвенітимуть в ушах його гарячі заклики: „Будьмо хоч трохи героями! Шануймо свій рідний край, шануймо всю природу, все живе. Будем боротися з нерозумними і нерозважними, показуючи їм, яку велику шкоду чинять вони рідному краєві.“ В другій частині книжечки автор зупиняється коротенько на історії народження так званих „майських спілок“ в Фінляндії та поширення тих дитячих товариств охорони й захисту птахів і звірят майже по всіх культурних країнах, крім Росії та України. Нарешті в третій частині нагадує він про утворення в Сполучених Штатах північної Америки та в Швейцарії „національних парків“, завдяки чому американці, наприклад, в сойому чудовому Єлавстонському паркові можуть своїми власними очима бачити таку природу, яка була в тих місцях ще за старих часів. Наприкінці добрим словом споминуто про відомого пана Фальцвейна, який надумав зберегти великий шматок предковічного степу у нас на Вкраїні, на Херсонщині та оселив в тому заповіднікові всяких наших і чужоземних звірів і птахів, які можуть у нас жити. Але цілком до речі зауважує автор, що поодинокі люде мало можуть зробити для оборони природи рідного краю, бо хоч би як вони любили її, а проте, коло инші люде не зрозуміють, через що саме треба оберегати її, то не багато діла буде з їхньої любови та їхнього старання. Оберегати природу можуть тільки громади, бо громада—великий чоловік. Дванадцять малюнків, що додано до тексту, не являються зайвими при читанні книжечки, котрій можна побажати від щирого серця як найширшого росповсюдження між українським громадянством. Хочеться вірити, що невеликий поки що гурток прихильників ідеї автора почне швидко множитись, і незабаром ми побачимо з ними усіх, хто справді любить свій рідний край та бажає, щоб він росцвітав і пишався дарами природи.

Проф. В. Дубянський.

1106 *Бризгалин,* Г. А. **Охорона памятон природи на Україні.** Переклад з російської мови В. Ф. Ніколаева. Серія видань Полт. Природн. Муз. по охороні природи, кн. 2. 1919 р. Ст. 31. Ціна не означена.

Так широко росповсюджені на Заході ідеї охорони природи в останні роки в звязку з руйнуванням природи під-час війни й революції почали значно поширюватись і у нас. Досить багато по цьому питанню надруковано у Київі, ціла низка видань вийшла в Харькові, а зараз і Полтава взялася за популяризування природоохорони. Початок цій роботі кладе брошура М. М. Бейера „Шануймо і бережімо свій рідний край“. Ту ж ціль і приблизно той самий зміст має і друга випущена Полтавським природничим музеєм книжка Г. А. Бризгаліна „Охорона памяток природи“. Тільки відомості в цій останній більш докладні, більш знайомлять читача з тим, що таке саме охорона природи, що розуміють під

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

терміном „памятки природи". Крім того, наприкінці праці д. Бризгаліна ми знаходимо конкретні вказівки про ті заходи, яких треба вжити за-для охорони пам'яток нашої природи. На жаль, всі ці поради мабуть ще довго будуть цілком теоретичні, і хто знає, коли вони ввійдуть в життя... А природа руйнується й руйнується. Зараз вже зруйновано більш 65% загальної площі лісів України.

В книжечці досить багато ілюстрацій з фотографій і з малюнків якогось „художника". Малюнки ці дуже невдалі.

М. Шарлемань.

VII. Сільське господарство.

1107 *П. Мороз.* **Цукрові буряки.** 20 ст. 8°. Ціна 1 карб. 50 коп. Київ. 1918 рік. Вид. „Централа".

1108 *Його-ж.* **Люцерна.** 20 ст. 8°. Ціна 1 карб. 50 коп. Київ. Вид. „Централа".

1109 *В. Коваль.* **Конюшина.** 40 ст. 8°. Ціна 2 карб. 50 коп. Київ, 1919 рік. Вид. „Централа".

Книжечка П. Мороза про цукрові буряки починається з передмови, в якій автор намагається запевнить, що цукрові буряки—золота культура; але до питання про їх економичне значіння підходить тільки з погляду промисловости; він майже нічого не каже про цю культуру з погляду дрібного сільського господарства, з погляду селянина, для якого й повинна була б призначатись ця книжечка.

В книжечці подаються елементарні відомости про культуру буряків і чимало сказано про штучні гної та їх користь, але здебільшого голословно, без доказуючих фактів, тоді як на наших дослідних полях про це є багато доказів.

Наприкінці описано в книжечці про участь кооперативів в постачанні буряків цукроварням. Мушу зауважити, що для селян поставка буряків в цукроварні через кооперативи не новина і, де кооперативи беруться за цю справу, селяне охоче її підтримують; варто було-б більше звернуть увагу на самі кооперативи, які часто не хотять братися за цю справу, вважаючи її складною; так само нічого не сказано про вагу об'єднання кооперативів, що постачають буряки, в один спільний союз, а це дуже важно в справі збуту буряків.

Краще написана п. Морозом друга книжечка—про люцерну. Варто було б тільки дати більше малюнків, особливо що до збору люцерни на сіно; так само докладніше треба було б розказати про роспорядок сівби люцерни на городах. Не зайве було б, коли б автор додав і кільки табличок про споживність люцерни порівнюючи її з другими травами.

В. Коваль в своїй книжечці про конюшину випустив з уваги про сілосування конюшини, саме про той спосіб заготовлювання конюшинного сіна, яким найбільше цікавляться селяне і без якого майже не можна обійтися в дощове літо. Нічого не сказано й про торгівлю конюшинним насінням, тоді як вона в де-яких містах України жваво йде між хуторянами—продавцями насіння й місцевими кооперативами—покупцями.

Загалом ці три книжечки, хоч і не зовсім добре видані—з нерозбірливими малюнками й не чітким шріфтом, досить гарні і приступні з огляду на виклад і мову, і їх варто придбать для бібліотек кооперативів та сільських шкіл.

П. Комендант.

VIII. Поезії.

1110 **Вечорниці та инші твори** П. *Кореницького.* З переднім словом проф. М. Сумцова. В-во „Рух". Харьків. 1918 р. Ст. 60. Ц. 4 гривн. 80 шаг.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що української літератури ми не знаємо, Адже де-кілька тих окремих письменників, —знайомство з якими звичайно вважається знанням української літератури—оскільки б вони не були талановиті, не складають ще всієї літератури народа, і не являються ще тою духовною скарбницею, якою нарід може і повинен пишатися. Більша частина вкраїнської літератури—творчість великого числа другорядних і третьорядних поетів—похована по старих журналах і альманахах. Спокійно стоять книжки на полицях, вкриває їх пил, гризуть миші, і лиш зрідка рука цікавого бібліографа витягає їх на світ Божий. І справді, мало хто з сучасних читачів знайомий з Костомаровим-поетом, Метлинським, Щоголевим, Манжурою, а про К. Тополю, М. Петренка, А. Корсуна, С. Писаревського, П. Кореницького та инш. нема що й говорити. В кращому випадку найбільш освічені знають ім'я того чи иншого поета. Очевидно, не можна назвати знанням письменника і знайомство з кількома віршами, що випадково з'являлись по часописах та альманахах. Тим часом всі ці автори писали і друкували свої твори, їх читали, їми зачитувались; де-які з вищевказаних поетів підготовляли ґрунт для

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

творчости Шевченка. Через те треба привітати кожну спробу познайомити широкі кола читачів з творами забутих українських письменників та поетів, бо вони складають більшу і разом з тим не абияку частину вкраїнської літератури. З 1917 року це поважне завдання виконує в-во „Сіяч"; в останній час тим же шляхом пішло і харьківське в-во „Рух", що випустило збірник творів слобожанського поета 40-х років, Порфирія Кореницького.

Ця книжка містить чотирі твори Кореницького, що колись друкувалися по ріжних виданнях („Вечорниці" було надруковано в „Сноні" Корсуна, в 1841 р.; „Панько і верства" в „Ластівці" в 1841 р.; „Нехай" в „Кіевск. Стар." 1889 р.; „Дяк і гуси" в „Зап. Наук. Товар. ім. Шевченка", 1910 р.). До книжки додано передмову проф. М. Ф. Сумцова — „Порфирій Кореницький" (ст. 3—10). Тексти видано з де-якими помилками та пропусками,— так само де-які сумніви й уваги викликає й передмова проф. Сумцова.

Одну з семи сторінок передмови займає коротенький начерк розвитку української літератури, дві — біографія Кореницького (на підставі замітки В. Науменка в „Кіев. Стар."), три присвячено „Вечорницям" і одну вишим творам і загальній характеристиці П. Кореницького, як письменника. Треба сказати, що всі три сторінки, які присвячено „Вечорницям", заняті текстами літературних паралелів до початку поеми. Сказавши, що „проф. М. Петров... доглядів вплив Пушкина, власне його поезія „Зимній вечеръ" і „Утопленникъ" і що „тут, без сумніву, помилка: нічого спільного з цими пушкинськими творами „Вечорниці" не мають",—проф. М. Сумцов приводить, як паралель до початку поеми (картина бурі з грозою і дощем), вірші Метлинського („Смерть бандуриста"), Шевченка („Причинна") і Нікитіна, останнього тільки для того, щоб сказати, що в нього —„малюнок здається самостійний, незалежний від українських поезій цього мотиву". Що до українських віршів, то проф. Сумцов знаходить тут якісь взаємовідношіння і впливи: на його погляд „Буря вие" Метлинського ніби переробка вірша Шевченка". Але як міг Метлинський переробляти вірш Шевченка, коли „Причинна" з'явилась на два роки пізніше „Смерти бандуриста" („Смерть бандуриста" надруковано вперше в „Думах і піснях", Харьків, 1839 р.; „Причинна" в „Ластівці" 1841 р.)? Скоріш можна було б допустити противне, що і робить проф. М. Петров та инші. Але і ця думка вимагає великої обережности, бо „Причинна" написана в 1838 році, коли книжка Метлинського ще не з'явилася друком.

Отже за всіми цими дрібницями автор забув про призначення своєї замітки: адже писано її для ширшого кола читачів, що мало цікавляться порівнюючим вивченням поетичних мотивів (до того порівняння дуже випадкове: через що, наприклад, взято дане місце і ні слова не сказано про другі?). Багато ж питаннів, які можуть зацікавити читачів, майже зовсім не розглянуто. Не досить, наприклад, сказати, що вплив „Енеїди" Котляревського на „Вечорниці" не підлягає сумніву; до речі було б згадати, хоч в кількох словах, взагалі про вплив Котляревського на українську літературу, про той круг поетів, який об'єднано поняттям „котляревщини". Автор передмови ні словом не спинився на етнографичній цінности творів Кореницького, а тим часом це матеріял дуже інтересний. На дрібних дефектах замітки спинятися не буду (на ст. 9-ій, наприклад, автор не зрозумів іронії Кореницького і зауважив, що „постать дяка („Дяк і гуси") змальовано нерівно і почасти суперечно").

Як що цій книжці пощастить з'явитись і другим виданням (а це було б бажано, бо розглянуте видання не відповідає своєму призначенню, а тим часом, при сучасному голоді на книжку, друге видання не було б зайвим), хтілося б бачити передмову цілком переробленою, а текст виправленим. Тоді читач матиме добре популярне видання, яких у нас взагалі небагато.

І. Айзеншток.

1111 **„Червоний вінок"**. Збірник творів новітніх українських письменників. Одеса, 1919 р. Видання Окружн. Комит. Херсонщини У. П. С.-Р. К. Ц. 20 гривень. Ст. 100.

„Червоний вінок" безперечно має в собі де-які особливости того занадто бурхливого й сумного періоду, який Україна нещодавно пережила. Але в цьому гарно виданому збірникові з'єднались все ж таки кращі сили молодої української поезії, і з цього боку він цікавий і значний. Обминаючи претензійну й позбавлену почуття міри передмову невідомого редактора, звернемось до самої збірки. Є справжній ліричний вогонь, щирий запал в двох поезіях В. Єллана. Не нова їх тема („Вперед! завжди вперед!"), як не нова—мусимо на тому погодитися—тема всього збірника; не нові навіть і образи,—але ж будемо нарешті привчатися до того, що в

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

ліричній поезії і тема, і образи—це все ж таки другорядні речі; але лірична стихія є, живе й дише в цих поезіях,—значить це поезії! Вже слабша „поезія в прозі“ В. Єллана—„Україні“: за патосом цих двох сторінок не чуєш справжньої ліричної стихії; фраза якось б'є в лице.

Д. Загул дав одну поезію—„Третій завіт“. Свою звичайну, повсякчасну сердечну й гуманну мягкість поет зумів вкласти в прегарну мелодію—співочий дактиль з замисленими паузами:

Люде шукають похмілля—
Сонце, земля—дурман...
Скільки то в нашім житті божевілля!
Скільки коротких оман!
Мрійних оман!

Якось не витанцювалася з боку змісту поезія Гр Петнікова, але треба зазначити в ній цікаві шукання в царині ритмики ямбичного диметра. Чотирнадцять поезій В. Чумака залишають мішане враження: то у поета є що сказати, то він задовольняється затертими образами примітивної риторики, то дає ясний і виразний гарний вірш, а то впадає в дзвінке фразьорство. Гарне це:

Риємо, риємо, риємо
землю, як тії кроти,
відти плазуємо зміями.
сіємо, сіємо, сіємо
буйні червоні квіти!

А поруч рядки, про які не знаєш, чого в них більш: наївности чи прози?

Мої співи прості і робочему серцеві рідні,
засяють вони, як ті зорі у небі глибокім,
і не буде тоді робітник-селянин одиноким.

В збірникові уміщено дві поезії талановитого Володимира Кобилянського, що недавно вмер,—„сокола з гір зелених Буковини“, який тільки „вирвався на світ“—і так довчасно загинув. Сумно читати ці тогосвітні пісні молодого поета:

Я скину смертну тлінь, що спить меж
кичерами,
і піснею життя я знов розбужу їх...

Правдивою оздобою збірника з'являються три невеличких поезії Павла Тичини. Не треба називати його „геніальний Тичина“, як це робить передмова до збірника, але ж тільки той, хто не любить поезії, не відчує справжньої насолоди від читання цих запашних рядків, від яких віє й епічною простотою народньої поезії, й складною мудрістю витонченого символізму. Не відмовимо собі в приємности виписати тут хоч одну з цих поезій:

На майдані коло церкви
революція іде.
—Хай чабан!—усі гукнули:
за отамана буде!
Прощавайте, ждіте волі!—

гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло—
тільки прапори цвітуть.
На майдані, коло церкви
посмутились матері:
та світи ж ти їм дорогу,
ясен місяць угорі!
На майдані пил спадає,
замовкає річ...
Вечір.
Ніч...

Ніч. Та ніч, до якої пішли всі ті, що їм має світити місяць угорі; та ніч, в яку йде без „місяця угорі“ ця революція, що зародилася „на майдані коло церкви“; та ніч без місяця угорі, в якій не видно вже а-ні революції, а-ні прапорів—тільки одно безмірне безглуздя...

В збірникові є й проза. Оповідання Гордія Коцюби „Два світи“—звичайне собі в старому стилі оповідання на вічну тему про багатих та бідних. Значно свіжіші „Автобіографичні новелі“ Андрія Заливного. Це—психологичні нариси з дитячих років: „Так я себе пригадую вперше“, „Родина“, „Я утопився“, „У школі“, „З благодарними дітьми“ та инші. В цих нарисах є спостережливість і вдатно переказано гірке дитяче почуття бідности та убозства, коли поруч є в других достаток і багатство. Два листки „Перше травня“ В. Коряка—ніби вірш в прозі, гимн на свято весни, життя й праці... З першого читання він залишив у мене немиле враження якоїсь неприродної напружености, силкування щось сказати надзвичайне, видався мені надто фразистим. Потім, на другий раз мені здалося, що тут є справжнє почуття, справжня лірична емопія. Можливо, ця річ може просто не по мені. Комусь другому вона прийдеться до смаку і буде потрібною.

Б. Якубський.

1112 *Валеріян Тарноградський.* **Бояновi струни.** Поезії. Всеукраїнське видавництво. Київ 1919. Стор. 30. Ціни не позначено.

Помимо королів і маґнатів, серед служителів поезії є дуже багато звичайних собі, рядових лицарів, може й щиро віддаиих своїй „прекрасній дамі“, а проте малозначних і непомітних. До їх кола належить і Валеріян Тарноградський... В українській поезії він далеко не дебютант. Коли не помиляємось, перші вірші, підписані його найменням, були видруковані в „Рідпім Краї“ за перші роки існування часопису; р. 1911-го вийшла ціла навіть збірка його поезій—„Барвінковий цвіт“, але з усім тим нічого незвичайного, нічого сильного на протязі всіх дванадцяти-тринадця-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

ти літ, що минули з часу перших спроб, з підписом Тарноградського не з'явилось. Мало інтересного і в цій—другій—його збірці, що вийшла в біжучому році заходами Всеукраїнського видавництва („Всевидату"). Не визначається вона ні оригінальністю тем, ні силою вірша, ні ріжноманітністю настроїв. Правда, автор щиро любить поезію, рими вишукує здебільшого точні, грамотні і взагалі на цілий щабель стоїть вище од тої самозакоханої провінціяльної графоманії, що раз-у-раз вибивається на наш книжковий ринок, але при всіх тих безперечних чеснотах йому навряд чи пощастить знайти собі широку авдиторію.

Річ в тому, що теми його, і власно, не так теми (лірична поезія раз-у-раз до старих тем повертається), як їх обробка безнадійно для нашого часу застарілися. Два брати, що беруть в полон вродливу султаншу Фатьму, закохуються в неї, і обидва падають мертвими в поєдинку:

І досі—кажуть—ті мерці,
Палких два козаки
Завзято б'ються в байраці,
Мов хижих два круки;

ворон, що літає над степами та клює козацькі трупи і, викльовуючи очі одному козакові, зустрічає на полі нареченну його:

Напився я крови доволі,—буде!
Вже більш її пити не буду,
Бо завжди зо мною те личко бліде,
Котрого повік не забуду

—вся ця стара романтика хороша була літ сорок - п'ятьдесят тому. А тепер нудить од неї. Щоб заінтересувати нею сучасного читача, треба було б якось наново ті старі образи перетрусити, якоюсь живою ідеєю їх зв'язати, новим життям надихати, але у автора хисту для цього немає.

На тому ж рівні, як балади, стоїть і чиста лірика авторова. Характеристичніші для неї ці три мотиви, що повторюються на ріжні лади. Мотив перший: „Вечерній звонъ, вечерній звонъ і т. д.".

Вже не вернуть ніколи, ні
Ті майові веселі дні..
Вечірній шум моїх дібров
Мені вже не почути знов.

Мотив другий—сум спогадування, але позбавлений того терпкого почування безповоротности, яке бачимо в попереднім випадку, сум мягкий, і так мовити б—прозорий:

В степу одинока могила,
Над нею тополя сумна.
Кого вона листям укрила?
Про кого у сні спомина?

Мотив третій—призначення поета, поет і юрба:

Ідн, пророк! Твій голос гнівний
Нехай в серця, як молот, б'є!
Що ліри голос тонкоспівний
Юрбі, що Бога продає?

Єсть і громадська поезія:

Не забувай, що ми слов'яне,
Вкраїни вільної сини,—

але кінець-кінцем все те—і балади, і елегії поетові, і його громадські вірші—страшний анахронизм. Б. Якубський в своїй рецензії (Л.-Н. В. 1919, IV—VI) відносить теми і настрої Тарноградського до вчорашнього дня української поезії—„ніяк не пізніше епохи Олеся"... Ми скажемо більше: поезія Тарноградського, з тими улюбленими автором могилами, воронами, степовими пейзажами, з трьохстоповими амфибрахіями і ритмом Лермонтовського „Воздушнаго корабля" та „Кургана" Ол. Толстого, належить до тої доби, яка репрезентується баладами Старицького та Грінченка. Де жив і писав цей автор, що до сьогоднішнього дня доніс в усій непорушности стару і пережиту вже маніру української поезії, свої елегії і балади—ці пристойні, чепурненькі, гладенько зачісані, але страх які давні віршики?

М. Зеров.

IX. Театр і п'єси.

1113 *Іван Тобілевич* (*Карпенко-Карий*). **Наймичка.** Вид. Т-во „Криниця". К. 1918. Ст. 76. Ц. 4 гр. 50 шагів.

1114 *Його-ж.* **Розумний і дурень.** Вид. Т-ва „Криниці" К. 1918. Ст. 76. Ц. 2 кр. 25 коп.

Кропивницький, Старицький і Карпенко-Карий—три драматурги „золотого віку" історії нашого театру, твори яких майже виключно складали репертуар його до останніх часів. Хто на Україні не бачив їх п'єс, не знає їх імен? Отже не дивлячись на надзвичайну популярність наших драматургів і їх творів ми до цього часу не маємо не тільки повного, а навіть пристойного видання їх творів, бо ні Разсохинські видання п'єс Старицького, ні „повный сборникъ" творів (де-яких) Кропивницького—ці чисто комерційні видання не можна вважати відповідними значінню цих драматургів. Трохи краще стоїть справа з творами Карпенка-Карого: з його п'єс видруковано все, і останні томи навіть під доброю редакцією С. О. Єфремова, але книжок вже давно нема в продажу і здобути їх, особливо на провінції, не так легко. Тим часом потреба в творах Карпенка-Карого найбільша. Це не тільки драма-

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

тург, який постачав п'єси для біжучого репертуару, це письменник-класик, твори якого, поруч з повістями Левицького та Ц. Мирного, малюють нам життя цілої епохи, низку яскравих постатів ріжних верств нашого народу. Образи, утворені Карпенком-Карим, стали рядовими іменами певних соціяльних і психологичних типів, як Бонавентура, Калитка, Боруля, хазяїн і багато инших. Твори Карпенка-Карого — цінний скарб молодих поколінь, і треба їм цей скарб віддати. Але й більш пекуча, вже зовсім невідкладна потреба є в виданню п'єс Карпенка-Карого. Вони й донині не втеряли свого живого інтересу й сучасности, і це, поруч з художніми цінностями, ставить їх на перше місце в репертуарі народнього театру. Поширення й зріст кількости вистав по селах за останні роки величезний, і в репертуарі їх стоять часто п'єси Карпенка-Карого. Але иноді просто неможливість здобути бажаний твір Карпенка-Карого примушує виставляти те, що є під руками, і от тут-то вилазить на сцену той мотлох, про який часто пишеться на сторінках „Книгаря". Давно вже була чутка, що в-во „Криниця" збірається видавати твори Карпенка-Карого, але й до цього часу ні одного тому не з'явилося. Замість цього маємо лише видання окремих п'єс. Звичайно, що й такі видання потрібні, особливо в інтересах театру, але тут треба в першу чергу давати не що під руку підвернеться, а найкраще. Не можна цього сказати про обидві видані „Кривицею" п'єси—„Розумний і дурень" та „Наймичка". Обидві п'єси—з самих ранніх і написані в 1885 році (а не в 1895, як помилково надруковано на ст. 78-й „Роз. і дурень"), під впливом инших письменників. Слід би було випустити в першу чергу такі п'єси, як „Хазяїн", „Сто тисяч", „Сава Чалий", а не починати з „Наймички", тим більше й виконання цієї п'єси дуже трудне, бо вимагає доброї артистки на ролю Харитини. Але в серії поодиноких видань п'єс Карпенка-Карого звичайно потрібні й ці, через що вихід їх в світ треба визнати взагалі фактом втішним. На жаль, видавці не додали до книжечок ні коротенького життепису, ні стислої оцінки Карпенка-Карого, як письменника, в зв'язку з розбором виданої п'єси, а це могло б стати в пригоді при підготовці п'єси до вистави і разом з тим дати матеріял для „вступного слова" до глядачів. Замість цього маємо голий текст, неуважно (друкарські помилки є навіть в іменах дієвих осіб—напр. „Гадабуриха"—„Роз. і дурень", ст. 3 і „Гайдабуряха" — ibid. ст. 41) і на поганому папері виданий. Негарний, в порівнанню з иншими виданнями „Криниці", й зовнішній вигляд книжок в обгортках з жовтого паперу, в який „за старого режиму" загортали оселедці.

Ол. Кисіль.

1115 *Гаврило Левченко.* **Смерть.** Фантастична пьеса на дві картини. Видання друге, перероблене. Видано коштами Ф. І. Динніка. Рокитня. 1919 р. Стор. 32. Ціни не показано.

В передмові до „Смерти" автор її пише: „В календарі „Благод. Т ва" за рік 1917 в ст. „Новини нашої літератури", між инш., уміщена коротенька рецензійка на цю мою пьесу такого змісту: „Невеличка фантастична пьеса Г. Левченка „Смерть" звучить немов би новим тоном в українській літературі, нагадуючи почасти метерлінковський символізм, почасти песимізм Л. Андреєва. На жаль, вона стоїть одиноко в творах д. Левченка і т. д.". Словом—„похвалили"...

„Отже мушу сказати, каже далі Г. Левченко, що це не зовсім так; п. рецензент, очевидячки, трохи помилився, позаяк (!) моя пьеса „Смерть" звучить новим тоном не тільки в „українській літературі", але ще і в чешській, шведській та московській, на мови котрих вона перекладена, скоро з'явилася в „українській літературі", і що в їй нема жадного „метерлінковського символізму" й ані трішечки „песимізму Л. Андреєва", а есть просто символізм і песимізм, речі, що повстали вперше не в душі Метерлінка та Андреєва, а в душі першої культурної людини, яка з'явилась на землі, мабуть, трохи раніше од них"...

З повагою й цікавістю перечитали ми це друге (перше, написане прозою, вийшло в 1914 р. в 5000 прим. і „давно вже розійшлося", як довідуємось про те з тієї ж авторової передмови) видання „Смерти", щоб побачити, хто правий—чи рецензент, що „похвалив" Г. Левченка, чи сам Г. Левченко, що вважає ту похвалу і думку про близькість його до Метарлінка й Андреєва за невигідну для нього (д. Левченка) помилку.

Зміст цієї п'єси такий: в першій картині вмірає чоловік бідарь; він бажає смерти; за нього бореться Життя, але Смерть перемагає Життя і своєю косою одбірає життя чоловікові. В другій картині перед нами чоловік—царь; він втішається своєю владою, своїм щастям; він не хоче вмірати і не думає про смерть; але вона з'являється,

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

бореться з Життям за чоловіка царя і той нарешті конає в муках. І в тій і в другій картині – есть пан Трапунок; він виступає в ролі резонера; часто серед дії чується крик пугача, що, очевидно має надавати всім подіям більшої жахливости й „фантастичности". Отже хто знає колишню нашу шкільну драму, де виступали трафаретні образи Смерти, Життя, Горя і т. п., тому дуже нагадає ці давні наші драматичні твори Левченкова „Смерть", що бупім-то „звучить новим тоном не тільки в українській літературі, а і..."

Перше видання „Смерти" було написано прозою... Це так, але що-до другого видання, то, їй-Богу, не знаю, чи можна згодитися з автором, що він писав її віршами.

І випало життя мені на долю
Самотне, повне горя та сліз,
Багате на злидні і страждання,
З яким боровся у-день і в-ночі,
Коло тяжкої ще й чужої праці
В своїх *невеселих* (!) стражданнях...

Такими рядками, які схожі на вірші тільки через те, що починаються з великих літер, говорить чоловік-бідарь (ст. 9). Цікаво, що цей чоловік-бідарь уже перед самою смертю співає—та ще й співа пісню, що до лиця була б не йому, плохому й пригнобленому життям, а хоч би самому Лермонтовському, гордому й дужому „духу отрицанья и сомнѣнья".

Мова цього „нового не тільки в українській літературі" твору також кострубата, груба і часто неправильна: як би вволіла його бажання (14), *волоси* (9), гомíну сумного (25), по чийсь вині (9) (зам. по чиїйсь), беззахистно (?) хитається в кріслі (26), життя зневірилось мені (13) і т. д.

Отже мусимо сказати, що помилився і рецензент „Благод. Т-ва", знайшовши в „Смерти" Г. Левченка „немов би новий тон, який нагадує почасти метерлінковський символізм, почасти песимізм Л. Андреєва", помиляється й сам Г. Левченко, гадаючи: 1) що його твір „звучить новим тоном не тільки в українській літературі, а і"... 2) що краще обминати Метерлінка й Андреєва, а йти мовляв самостійним шляхом, „куда влечетъ его свободный умъ", чи то пак „песимізм і символізм його душі", 3) що віршами звуться приблизно рівні рядки, які починаються з великих літер. Може все це й оригінально (особливо присутність в п'єсі національного пугача), але з такою оригінальністю особливої слави не заживеш.

П. Горецький.

1873

1116 *Гаврило Левченко.* Драматичні твори: Світова справа. Пьеса на три дії. Дяк. Комедія на чотирі дії з кооперативного руху. Видання друге виправлене. Видано накладом Ф. І. Дивніка. Рокитня. 1918 р. Ст. 64, ц. 4 кар.

Перша з цих п'єс, в якій крамарь Демид Шашель з своєю жінкою дуже одверто шахрують і обдурюють селян, має своїм завданням довести спасеність і користь кооперації. За кооперативну справу в селі, де живе Шашель, береться Андрій Петрович, селянин тридцяти років, який скінчив учит. сем.; йому допомагають в цім дочка Шашеля (закохана в Андр. Петр.) і син його. На цьому ґрунті починається боротьба крамаря з кооператорами, яка закінчується перемогою кооперативної справи. Врешті старий Шашель, що організував був напад на кооперативну крамницю, попадає в тюрму, а одсидівши в острозі, утікає з села; і через півтора роки він несподівано з'являється на засіданні кооперативного т-ва, кається в своєму колишньому здирстві, віддає свої гроші на просвітні цілі, а сам вписується в члени т-ва.

Такий зміст п'єси. Одначе, не зважаючи на примітивізм і ненатуральність її, вона може бути корисною для популяризації кооперативних ідей.

П'єса „Дяк", крім проповіді ідей кооперації, зачіпає також і питання про антисемітизм на Україні. Оборонцем кооперації—навіть з участю в ній жидів—виступає тут син дяка; сам же дяк не вірить в кооперацію і ненавидить жидів—і на цьому ґрунті між сином і батьком (а також матіррю) виростає конфлікт. Врешті, одначе, життя вийшло дужчим за старечі погляди дяка й дячихи: кооперативне т-во на селі добре розвивається, хоч в ньому беруть участь і жиди; антисемітизм же дяківський —також оджив своє і серед молоді не прищепився — навіть навпаки, бо син дяків одружився з Рахилю, дочкою сільського крамаря, а дочка дякова вийша заміж за жида-студента, що ходить у вишиваній сорочці і говорить по-українськи.

Хоч п'єсу автор і назвав комедією, але по суті своїй вона надто штучна, надумана і тому не може справлять того враження, на яке сподівається автор.

П. Горецький.

1874

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

1117 *Ежен Скріб.* **Як роблять революцію** (Бертран і Ратон). Комедія на 5 дій. Переклад Володимира Самійленка. В-во „Сяйво“. Київ. 137, стор. Ц. 20 грив.

1118 *Моріс Метерлінк.* **Чудо Св. Антонія.** Сатирична легенда—на дві дії. Переклад І. Долини і В. Миляева. В-во „Сяйво“. Київ. 32 стор. Ц. 4 грив.

1119 *Йоганнес фон Гінтер.* **Маг.** Фантазія на 1 дію. Перек. Віра Вільшанська. В-во „Сяйво“. 30 стор. Ц. 2½ грив.

1120 *Август Стрінберг.* **Самум.** Сцена на 1 дію. Перекл. Віра Вільшанська. В-во „Сяйво“. 16 стор. Ц. 1½.

1121 *Олекса Ремізов.* **Ясня.** Русалія на 3 дії. Перекл. Віра Вільшанська. 15 стор. Ц. 2 грив.

Всі зазначені вище видання „Сяйва“ внесені ним до циклю „Театр“ і очевидно на меті в-ва було збагатити цими п'єсами бідний репертуар українського театру.

Все, розуміється, залежить од поглядів на театр.

Театр може бути школою і провідником культури, може бути місцем відпочинку, може бути місцем розваги, може бути місцем, де викривлюються людські душі, може бути також і абсолютно пустим місцем...

На комедії Скріба можна відпочити, побачити, як провадяться „дворцові перевороти“ (а не „як роблять революцію“) і в відповідних місцях посміятись...

„Чудо Св. Антонія“, хоча перекладчики й чимало сил приклали, щоби зробити з талановитої сатири Метерлінка бліду й нудну сценку, все-ж таки зберегло в собі блиски Метерлінкового таланту...

Але, як що з приводу цих двох п'єс можна сперечатись, де, коли і як їх треба виставляти, то з приводу трьох останніх суперечок не повинно бути: ніякої сцени вони собою прикрасити не зможуть.

Бліді, вигадані, виписані в тих імпресіоніських тонах, на які була в свій час велика мода, вони зацікавити глядачів і читачів ледве чи можуть.

Це—не фантазія, не казка і не життя.

Для того, щоби довести, що любов є „таємниця таємниць“ фон-Гінтер пише „фантазію“ „Маг“, щоби довести, що є ненависть,—пише Стрінберг важку і не життеву сценку „Самум“, а Олекса Ремізов в „русалії“ (?!) „Ясня“ розповідає про любов, котра „як смерть: прийде—не втічеш“...

Для якого-ж то саме театру, для якої публіки і з якою метою призначені оці п'єски вид-вом „Сяйво“?...

Чи то глибиною думок, чи яскравою правдою життєвою, чи фарбами радости чи суму великого—сяють вони?...

Чи може формою, музикою слів, зовнішньою красою відзначаються ці сцени?...

Що до останнього, то не відомо навіть, з яких мов перекладали п. п. перекладчики (про це вони соромливо мовчать).

Менш за все схоже на те, що переклади ці зроблено з оригіналів (одного тільки Ремізова, бо він, на щастя перекладчиків, писав по-російські) і зроблено похапцем, брудненько, як-небудь...

Сила коректурних помилок (по скільки на сторінці) ще більше прикрашають цю театральну бібліотечку.

А так-же ж мало паперу тепер, такий дорогий друк і такий дійсно бідний і вузький репертуар нашого театру!...

Л. Бурчак.

Некролог.

З. К. Левицька.

Посмертна згадка.

Закордонні газети подають звістку, що 1/x 1919 р. в Афінах померла З. К. Левицька, дружина відомого українського письменника Модеста Левицького.

Небіжка щиро працювала на українській ниві, допомагаючи в літературній роботі своєму чоловікові. Цілу низку праць, напр., переклади Еркмана Шатріяна „Історія одного селянина“, Ожешкової „Хам“ і ин. робили вони разом. Знаючи дуже добре чужі мови, З. Левицька використовувала це знання на збагачення українського письменства. Перу самої письменниці належить переробка відомої історичної повісти „При битій дорозі“.

З. К. здавна хорувала на туберкульоз і кілька часу тому перебувала в Єгипті. Добрий догляд і гарні умови життя піддержували решту сил. Але тим гірше виявились наслідки тяжкої подорожі, яку довелось перенести небіжці на початку цього року. Слабе тіло небіжки не видержало.

Пером їй земля! *Р—л.*

(„Промінь“).

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Видавнича хроника.

● Т-во „Друкарь“ випустило у Ляйпцігу серію листовних карток (десять малюнків), що має назву „*Сучасні українські художники*“, роботи художн. П. Холодного, Юх. Михайлова, Золотова, Онацького, акад. Бурачека і акад. Нарбута. Репродукцію (у три фарби) зроблено як найкраще. Через припинення закордонних зносин картки до Київа ще не прибули.

Для продовження тої-ж серії в-во „Друкарь“ купило у художника Світлицького дві картини—„Українські місяшні ночі“.

Те-ж т-во підготовляє до друку художнє видання „*Український старовинний портрет*“ в двох великих томах під редакцією В. Л. Модзалевського, К. Широцького (†), М. Біляшевського, Д. Щербаківського та Г. Нарбута. Крім 200 репродукцій фототипією й меццотинто, і кількох кольорових, видання міститиме в собі вступну розвідку „Історія українського портрету“, яку мав написати покійний проф. К. Широцький (тепер ведуться переговори з иншими авторами), а також статті до кожного портрета—біографія виображеної особи, історія даного портрету й бібліографія літератури про нього.

Портрети для видання фотографує по українських музеях фотограф-техник Арженевський.

Воно-ж придбало у акад. Г. І. Нарбута ілюстровану українську абетку, зразки якої фігурували на виставі праць професорів Української Академії (в 1917 р.). Малюнки виконано буде в дві фарби.

Те-ж видавництво закінчує видання—„*Українське вбрання XVIII в.*“—виконані літографією малюнки з альбому Рігельмана з передмовою В. Модзалевського. Друкує Київська Технично-Реміснича школа друкарських справ. Все видання зроблено на папері „верже“. Частина примірників вийде з розкрашеними акварелею літографіями.

Те-ж т-во намітило низку науково-популярних видань. Поки що заходами І. Крижанівського укладено план видання серії книжок по історії. Намічено п'ять циклів: Схід, Греція, Рим, Новітній світ, Україна.

Історична комісія при т-ві, яка складається з пп. І. М. Балінського, І. І. Крижанівського, В. Добровольського, В. Романовського, О. Гермайзе, переглянула і виправила остаточно цикл Україна. Цей цикл матиме коло семи тисяч аркушів. Теми вже взяті окремими авторами і розробляються.

● При культ.-просв. відділі „Дніпросоюза“ має в найближчий час видаватись інформаційний часопис, який буде освітлювати життя і працю „Дніпросоюзу“ і буде живим ідейним зв'язком, який сполучатиме центр української споживчої кооперації з периферією. Особливо цінний буде додаток до бюлетеня. Организується також інформаційний відділ. („Слово“)

● Друкується чергова книжка „України“. В книжці міститимуться такі статті. *Проф. Грунський*: „З студій“ про „Слово о полку Игоревѣ“; *проф. О. Грушевський*: Воскові комори; *прив.-доц. Перфецький*: Мукачівський протоігумен Базилевич; *проф. Данилевич*: Слобожанщина і приказ Великої Росії; *Ткаченко*: Родина Требинських і т. инш.

1877

● Книжна Палата, в завдання якої між иншим входила регістрація книжкової продукції на Вкраїні, здається, буде існувати, як філія Книжної Палати в Петербурзі і буде збірати та регіструвати обовязкові примірники книжок, газет, журналів, листівок, метеликів і инших видань, які нею будуть росподілятися між тими інституціями, які зазначені в законі тимчасового уряду про обовязкову надсилку друкованих видань.

5 листопаду ц. р. з наказу влади помешкання Палати закрито і опечатано.

● Правничий факультет Українського Університету роспочав складання збірника, присвяченого пам'яти М. І. Туган-Барановського.

● Український Геологичний Інститут виготовив до друку геологичну мапу України (мірило 25 верстів в дюймі) і багато инших праць, що розглядають Україну в її цілокупності.

● Друкується п'ята книга поезій *М. Семенка*—„В садах безрозних“—сатурналії.

● В Кам'янці-Подільському друкується перша книжка місяшника літератури, політики й громадського життя „*Громада*“, в якому беруть участь письменники соціялісти і перша книжка літературно-критичного місяшника „*Доба*“ під проводом групи „Музагет“.

● Українське видавництво в Січеславі друкує Букварь для глухонімих дітей *В. Кошика*.

Літературне життя.

(Звістки та чутки).

◁▷ М. *Семенко* виготовив до друку шосту кн. поезій—„Наївні поезійки“ і сьому—„Гімни Св. Терезі“.

◁▷ М. *Вороний* зробив переклад „Ткачів“ Г. Гауптмана. Переклад придбало в-во „Час“ для видання в серії „Всесвітньої Книгозбірні“.

◁▷ *О. Слісаренко* виготовив до друку книжку поезій під назвою „Прогноз“.

◁▷ *Я. Савченко* виготовив до друку другу і третю книжку своїх поезій.

◁▷ М. *Вороний* переклав з Пушкина: „Скупий рицарь“, „Кам'яний гість“, „Моцарт і Сальєрі“. Ці драматичні твори складають цілий томик з увагами перекладчика, які мають літературно-критичний характер (генеза твору, історія типу, психологичні мотиви та инш.). Уваги до „Кам'яного гостя“ складають цілий етюд—„Донжуанізм як проблема полу“. Переклад прийняло до видання в-во „Книгоспілка“.

Видавець—Т-во „Час“.

Редактор—М. Зеров.

1878

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Нові видання, надіслані до редакції „Книгаря".

1426 **Батькове свято.**—Зложив І. Петрик. Ред. П. Мирний. Шкільна п'єса в 2-х картинах до святкування 150-их р. зо дня народження І. Котляревського і 100-их р. українського театру. В-ня т-ва „Зірка". Полтава. 1919 р. Ст. 48. Ц. 4 карб.

Івченко, М.—Шуми весняні. Збірка новель. Книжка перша. В-во „Сяйво". Київ. 1919 р. Ст. 160+2. Ц. 50 гривень.

Індуські народні казки. Переказала С. Вольська. Ілюстрації Ів. Падалки. В-во „Волошки". 1919 р. Київ. Ст. 28. Ц. 10 карб.

Кащенко, А. — Дніпрові пороги. „Українське видавництво в Січеславі". № 52. М. Катеринослав. 1919 р. Ст. 120. Ц 8 гривень.

1430 **Його-ж.**—Запорожська слава. Історичне оповідання. Видання п'яте. „Українське видавництво в Катеринославі". № 50, м. Катеринослав, 1919 р. Ст. 95+1. Ц. 6 грив. 50 шаг.

Його-ж.—Зруйноване гніздо. Повість з часів скасування Запорожської Січі. Видання третє. „Українське видавництво в Січеславі", № 49, 1919 р., м. Катеринослав. Ст. 104. Ц. 12 грив.

Його ж.—На руїнах Січі. Історичне оповідання. Видання п'яте. „Українське видавництво в Катеринославі", № 47, м. Катеринослав, 1919 р. Ст. 15+1. Ц. 1 грив. 60 шаг.

Його ж.—Оповідання про славне військо запорожське низове (Коротка історія війська Запорожського). З малюнками, картами й планами. Вид. третє. „Українське видавництво в Січеславі", № 40, м. Катеринослав, 1919 р. Ст. 356+4. Ц. 80 гривень.

Його-ж.—Славні побратими. Історичне оповідання. Видання четверте. „Українське видавництво в Січеславі", № 51, м. Катеринослав, 1919 р. Ст. 47+1. Ц. 4 грив і.

1435 **Його-ж.**—У запалі боротьби. Історична повість. Видання четверте. „Українське видавництво в Катеринославі", № 43, м. Катеринослав, 1919 р. Ст. 116. Ц. 15 гр.

Корнієнко, В. — Запорожський клад (казка). З малюнками І. Стеценка. Видання друге. „Укр. в-во в Катеринославі" № 38, 1919 р. Ст. 28. Ц. 3 грив.

Кримський, А.—Повістки та ескізи з українського життя (1890—1894). Ш'яте видання, повне й переглянуте автором. Київ. 1919 р. Ст. 352. Ціни не визначено.

Мамин Сібіряк, Д.—Поганий день Василя Івановича. Оповідання. З російської мови переклав Євг. Вировий. Вид. третє. „Українське видавництво в Січеславі". № 5. 1919 р., м. Катеринослав. Ст. 20. Ц. 6 грив.

Михайлюк, К.—Як вибірати молошну корову. Вид. Центр. Укр. С.-Г. Кооперат. Союзу. № 8. Київ. 1919 р. Ст. 12. Ц. 5 р. 40 коп.

1440 **Мукало, М.**—Географія для початкових шкіл (м. Київ, Київська губ., Україна і мароознавство). В-че т-во „Друкарь". Київ 1919 р. Ст. 64. Ц. 7 карб. 50 коп.

П—ов, О.—Кооперативно-промислове будівництво. „Бібліотека кооператора" № 16. Вид. „Дніпросоюзу". Київ. 1919 р. Ст. 24. Ц. 5 гривень.

Поліщук, К.—На порозі. Оповідання. 1919. Вид. Всеукраїнськ. Видавництва. Київ. Ст. 38+2. Ц. 1 карб.

Різниченко, В.—Матеріяли до біографії Батурина. Доповнення. Київ. 1919. Ст. 32. Ціни не зазначено.

Сетон-Томсон, Е.—Сірий ведмідь Ваб. Переклад П. Макаренко. Ред. П. Мирного. В-ня т-ва „Зірка". Полтава. 1919 р. Стор. 52. Ціни не зазначено.

1445 **Сирітка.** Дитяча пьеса на 3 дії, з співами і танцями. Сюжет позичений. Скомпонувала Леся Кущинська. Ред. О. Мирного. В ня т-ва „Зірка". Полтава. 1919 р. Ст. 31+1. Ц. 3 карб.

Туган Барановський, М.—Шукання нового світу. Про соціялістичні общини за наших часів. Перекл. О. Варава. Вид. „Дніпросоюзу". Київ. 1919. Ст. 56. Ц. 30 гривень.

Українські народні казки.—Вип. І. В че т-во „Зірка". Полтава. 1918 р. Стор. 19. Ц. 2 карб. 50 коп.

Христофор Антонович Барановський. Біографичний нарис. До 25-літнього юбилею його громадсько-кооперативної діяльности. Вид. Всеукр. Видавн. Союзу. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ц. 8 грив.

Шарко, В.—Аритметика. Систематичний курс. Частина перша (цілі числа). Вид. друге, виправлене. Зладжене до друку „Укр. т-вом Шкільної Освіти". Вид. Всеукр. Кооп. Вид. Союзу. Київ. 1919 р. Ст. 91+1. Ц. 18 гривень.

1450 **Ярош, Д.**—Збірник творів. Нариси й оповідання. „Українське видавництво в Січеславі", № 53. 1919 р., м. Катеринослав. Ст. 171+1. Ц. 13 гривень.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

З 8-го СЕРПНЯ СТАЛА ВИХОДИТИ У КИЇВІ

щоденна громадсько-політична і літературна газета

СЛОВО

Тимчасові умови передплати на 1919 р. **на 1 міс. 100 нарбованц.** Передплата приймається тільки з 1-го числа кожного місяця,—за зміну адреси 1 карб. (при зміні доконче прикладати стару адресу).

Увага авторам: статті не ухвалені до друку, редакція не повертає.

Адреса редакції і контори: Михайлівський пр. 35, м. 1. Телефон 10-58. Редактор приймає від 2—3 год. Секретарь—від 2—4 год.

Умови друкування оповісток: На 1 сторінці 6 карб., на 4 стор.—4 карб. за 1 рядок в одну шпальту петіта за кожний раз. Особам, що шукають праці, за оголошення не більше як в 3 рядки в 1 шп. 5 карб. за 1 раз.

Контора відкрита від 10 до 4 год. дня.

Ціна окр. № у Київі, в провінції і на вокзалах—**4 карб.**

Промінь

ЩОДЕННА УКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА

Ред.-вид. Ю. Авдіїв.

Контора і редакція „Проміня“ тимчасово міститься на Інститутській ч. 22.

Умови друкування оповісток: На 1 сторінці 15 карб., на 4-й стор.—8 карб. за 1 рядок в одну шпальту петіта за кожний раз. Особам, що шукають праці, за оголошення не більше як в 3 рядки в 1 шп.—3 карб. за 1 раз.

Контора відкрита від 10 до 4 год. дня.

Ціна окремого № у Київі, в провінції і на вокзалах—**4 карб.**

Рік вид. 2-й. **1919-й рік.**

„Наше Минуле“

Журнал містить на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії українського письменства, культури і мистецтва, мемуари й листування історичних діячів, матеріяли з побутової історії і з історії політичного і національного руху на Вкраїні. Широку увагу присвячено буде відділу критично-бібліографичному і хроніці культурного життя в зазначеному обсязі.

Журнал виходить в 1919 році книжками в 12—15 аркушів під редакцією П. І. Зайцева.

Книжки журналу та комплекти за минулий рік можна набувати в конторі Видавничого Товариства „ДРУКАРЬ“. Хрещатик, 50.

Брати участь в журналі до цього часу дали згоду: І. Айзеншток, Д. Антонович, акад. Д. Багалій, В. Барвинський, А. Бем, проф. О. Біднов, О. Білецький, М. Біляшевський, В. Бойко, проф. М. Василенко, С. Гиляров, прив.-доц. О. Грузинський, проф. О. Грушевський, прив.-доц. М. Гудзій, Ол. Гуцало, проф. В. Данилевич, Д. Дорошенко, О. Дорошкевич, В. Дурдуковський, проф. Д. Еварницький, Ф. Ернст, Сергій Єфремов, М. Жученко, Нав. Зайцев, М. Зеров, Ю. ІвановМеженко, А. Каманіна, І. Каманін, О. Кисіль, акад. Б. Кістяковський, д-р Крівецький, акад. А. Кримський, д-р Ф. Колесса, д-р Ів. Крипякевич, акад. Ор. Левицький, проф. Б. Лепкий, О. Лотоцький, М. Макаренко, Ф. Матушевський, В. Міяковський, Мих. Могилянський, В. Модзалевський, проф. Г. Нарбут, А. Ніковський, проф. І. Огієнко, Є. Онацький, проф. Г. Павлуцький, д-р Н. Пеленський, Є. Перфецький, М. Плевако, В. Прокопович, д-р Ів. Раковський, В. Романовський, д-р С. Рудницький, проф. М. Сагарда, проф. Ів. Свенціцький, Ф. Слюсаренко, О. Соловій (Соловйов), П. Стебницький, проф. М. Сумцов, проф. Ф. Сушицький, С. Таранушенко, проф. К. Тіандер, М. Цікаловський, прив.-доц. Д. Шелудько, проф. Ф. Шміт, О. Шульгин, В. Щербаківський, Д. Щербаківський, В. Щербина, д-р В. Щурат і инші особи.

Ціна комплекту за 1918-й рік, три книжки—50 карб.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.

Товариство „ЧАС“ у Київі

ПРОДОВЖУЄ НА 1919 РІК ВИДАННЯ

й приймає передплату на місяшник

Книгарь

літопис українського письменства

(РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ)

„Книгарь“ при участі відомих українських письменників і знавців з ріжних спеціяльностей дає оцінку кожного видання; оповідає про його зміст, зазначає його якости й хиби.

Часопис „Книгарь“ подає повні відомости про діяльність всіх українських видавництв; оповіщає про всі наміри й плани кожного видавництва; про всі книжки, що вийшли або мають вийти.

Передплата на 1919 р. 51 карб., на три місяці 15 карб. Перші 16-ть книжок „Книгаря“ за 1917 і 1918 р. висилаються за 30 карб. Оповістки видавництв по 3 карб. за рядок.

З огляду на дорожнечу паперу и рабочих рук передплата на 1919 р. остаточно не встановлена; поки що треба надсилати авансом 75 карб.

Гроші на передплату надсилати по адресі: Київ. Володимирська 42, тел. 25—77. „ЧАС“, редакція „Книгаря“.

Щоб не було задержки в висильці, треба поспішати з передплатою.

„Книгарь“—є необхідним справочником і порадником для всіх особ та інституцій, що купують або цікавляться книгами; *особливо він потрібний для бібліотек, книгозбірень, земств, „Просвіт“, учительства.*

В „Книгарі“ пишуть:

Проф. Д. Багалій, Н. Богацький, Ст. Богданович, В. Бойко, А. Бем, проф. М. Бурачек, Л. Бурчак, Ол. Вечерницький, В. Волох, Ол. Волошин, Ф. Гавриш, П. Гай, О. Германзе, П. Горецький, А. Грабенко, Мих. Грінченко, Ол. Грушицький, проф. В. Данилевич, Ол. Діхтярь, В. Дога, Д. Дорошенко, Ол. Дорошкевич, Г. Дмитренко, проф. В. Дубянський, В. Дубровський, Н. Дубровська-Трикулевська, В. Дурдуковський, Ф. Ернст, С. Єфремов, Гн. Житецький, М. Жученко, Д. Зайцев, Мик. Зеров, Гр. Іваниця, М. Івченко, М. Іщуніна, Ол. Кисіль, Ю. Ковалевський, С. Кондра, В. Королів, В. Корінь, Ол. Кошиць, проф. А. Кримський, М. Кудрицький, М. Кушнір, П. Лапин, Б. Ларин, М. Левицький, Ор. Левицький, М. Леонтович, проф. Ан. Лобода, К. Лоський, О. Лотоцький С. Лукасевич, М. Марковський, Ф. Матушевський, К. Маціевич, Ю. Меженко-Іванів, Ол. Мицюк, В. Міяковський, Мих. Могилянський, В. Модзалевський, М. Мукалов, Ан. Ніковський, П. Новак, Ів. Оппоков, М. Павловський, С. Паночіні, М. Плевако, П. Пожарський, В. Порш, В. Поточний, Ів. Прихоженко, В. Прокопович, Д. Ревуцький, Л. Ревуцький, В. Романовський, П. Рулін, С. Русова, проф. М. Сагарда, М. Садовський, В. Садовський, Ол. Саліковський, проф. Ів. Свенціцький, П. Синицький, Ол. Синявський, Ст. Сірополко, П. Смуток, Ол. Соловій, М. Сріблянський, В. Старий, Л. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький, К. Степенко, О. Стешенко, В. Страшкевич, проф. Є. Тимченко, Г. Тисяченко, П. Филипович, О. Ходзицький, В. Хоменко, С. Черкасенко, Ів. Шаля, М. Шаповал, В. Шарко, С. Шевченко, Н. Шульгина-Іщук, А. Яковлів, В. Якубський, Ан. Яринович.

Видавець—*Т-во „Час“.* Редактор—*М. Зеров.*

Друкарня Т-ва „Час“ у Київі.

Harvard University - Collection Development Department. Widener Library. HCL / Knyhar?. Kyiv: T-vo "Chas" u Kyivi, 1917-1920.